

ME 3921

44/1994

hot

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000421844

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár
Egyetemi Gyűjtemény
(1)

HELYBEN
OLVASHATÓ

SZABÓ TIBOR - ZALLAR ANDOR

Régi szegedi orvosok

MTA SZAB I.díjat nyert pályamunka

Szeged, 1993.

Jelige: Orvostörténet

REGI SZEGEDI
ORVOSOK

Szeged, 1993.

TARTALOM

Bevezetés	2 -- 5
Lang Jakab Ambrus /1663 - 1725/	6 -- 15
Ausfeld Kristóf /1645 - 1745/	16 -- 35
Schlotz Sámuel / ? - 1730/	36 -- 39
Fähndrich Zsigmond Ferenc / ? - 1752/	40 -- 44
Knie Márton József /1760 - 1788/	45 -- 60

MELLEKLETEK

Lang Jakab Ambrus siremléke Konstantinápolyban	61
Ausfeld Kristóf egészségügyi jelentése az 1708. évről	62 -- 75
Knie Márton egészségügyi jelentése az 1786. évről	76 -- 80
Knie Márton 1788-ban megjelent könyve Szeged egészségügyi viszonyairól	81 -- 93

BEVEZETÉS

A középkor és a reneszánsz századaiban igen kevés magyar, annál több olasz orvos működött Magyarországon, /1/ de voltak idők, amikor magában a királyi udvarban is hiányzott az orvosi segítség. A Nemzeti Múzeum levéltárában található Anna királyné levele 1506-ból, amelyben felszólítja a körmöcbányai városbíró, hogy az ottani olasz orvost /Philippus Venetus/ azonnal küldjék Budára, ahol nincs egyetlen orvos sem. II. Ulászló idejében több, jobbára olasz orvos akadt a királyi udvarban, de az 1522. évi szegedi egyházi tizedjegyzék idején II. Lajos király udvarában már csak egy orvos akadt, s mikor az a beteg kalocsai érsek gyógyítására elutazott, egész Buda orvos nélkül maradt, és a beteg velencei követ se orvost, se gyógyszerészt nem kaphatott. /2/ Olyan jelentékeny városnak, amilyen Lőcse volt a 16. században, fennmaradt gazdag levéltárában a korból egyetlen orvosnak a neve sem szerepel. /3/

Noha a 16. század közepétől egyre több Bolognában vagy Padovában tanuló magyar medicus-hallgatóról tudunk, közülük többen ismertek a magyar orvostörténetben is, e században csupán a szegedi származású Szegedi Kőrös Gáspár /Caspar Fraxinus Zegedinus/ az egyedüli egyetemet végzett magyar orvos, akinek hazai működéséről részletes adataink vannak. /4/

Mindezen tények ismeretében -- mielőtt az ismeretlentől az ismertre térnénk -- véget kell vetni egy illúziónak, annak a vissza-visszatérő, teljesen megalapozatlan hiedelemnek, hogy az 1522. évi egyházi tizedlajstrom szerint a mohácsi

vész előtti években egyidőben három egyetemet végzett orvos működött Szegeden, -- szemben a királyi udvarral, melynek egyetlen orvosa volt.

Reizner János tiszteletreméltó, a szegedi levéltári anyagot feltáró, főleg olvasati hibáiban kifogásolható, ma is alapvető munkájában /5/ csupán azt írja, hogy 1522-ben három embernek volt Orvos /Wrwos/ a neve Szegeden, egynek Kenyő, hatnak Borbély, négynek Nyíró. Mindegyik lehet az e korban végzett foglalkozás megfelelője.

Ebből a reizneri közlésből /magából a tizedjegyzékből/ csupán az orvostörténetet nem ismerő vonhatta le azt a következtetést, hogy a három "Orvos" egyetemet végzett diplomás doktor volt. A hiedelem alapja Szmollény Nándor /6/ képtelen következtetéseinek egyike, mikor azt írja, hogy a tizedlajstrom három Orvosa "bizonyára külföldön végzett szegedi származású diplomás orvos volt". Reiznert kiegészítve, a 36. lapon azt is írja, hogy egy "Érvágó /Pulsator/" nevű ember is volt, holott a pulsator harangozót jelent. Magyary-Kossa Szmollény következtetéseire megdöbbenve jegyzi még zárójelben: "/ Három medicinae doctor -- Szegeden, 1522-ben!"/. /7/

A Reiznertől közölt adat eredetijének /"Orvos nevű"/ szmol-lényi meghamisítása /"egyetemet végzett szegedi származású orvos"/ következtében az a teljesen megalapozatlan illúzió terjedt el, hogy Szegeden -- a fejedelmi udvarokat, nagy városokat is messze felülmúlva -- már a 16. század elején egyetemet végzett orvosok működtek volna.

Ezen, és hasonló legendák megváltoztatása, valamint Szeged egészségügyének feldolgozása érdekében folytattuk orvostör-

téneti kutatásainkat. Erre készített az is, hogy a legújabb Szeged története /8/ második kötetében -- hiányokkal és hibákkal -- összesen négy oldalon /153--157/ foglalkoznak az 1686 és 1848 közötti időszak orvosi ellátásával /orvosok, kórházak, gyógyszerárak, egészségügyi viszonyok/, ugyanolyan terjedelemben, mint pl. a férfi viselettel /473--477/ vagy a női viselettel /477--482/.

A 18. századi kutatásban két --szegedi levéltári kutatásokra épülő -- alapvető dokumentáló munka, Reizneré és Csajkás Bódogé /9/ volt segítségünkre. Kezdeményezésüket irodalomkutatással egészítettük ki, egyes hiányaikat kitöltöttük, tévedéseiket korrigáltuk. Elsősorban arra törekedtünk, hogy ne csak az irodalomból, hanem a tárgyalt orvosok nyomtatásában is megjelent --mindeddig tartalmilag nem ismertetett-- munkáinak elemzéséből induljunk ki. Mellékletben közre is adjuk a hazánkban -- ismereteink szerint -- egyetlen példányban meglévő, eddig nem ismertetett, szegedi vonatkozású munkáik xerox másolatát.

Jelen dolgozatunkat a 18. század további feldolgozása, majd a kevésbé tárgyalt 19. századi szegedi egészségügy néhány jeles képviselőjének bemutatása fogja követni.

-
- /1/ Bugyi Balázs: Az olasz orvosoknak Magyarországon és a kisszámú magyar orvosnak Olaszországban folytatott tevékenysége. Orvostörténeti Közlemények 64-65; 219--220. 1972.
- /2/ Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek I-IV. Bp. 1929--1940. / a továbbiakban: MCE /
- /3/ Denkó Kálmán: A magyar orvosi rend története. Lőcse, 1894.

- /4/ Szabó Tibor -- Zallár Andor: Szegedi Kőrös Gáspár.
Szeged, 1992. Kézirat. 185 p. Somogyi-könyvtár
- /5/ Reizner János: Szeged története I-IV. Szeged, 1899--
1900. III. 202.
- /6/ Szmollény Nándor: A középkori Szeged műveltsége.
Caspar Fraxinus /Kőrösi/ de Zegedinus levelezése Ná-
dasdy Tamás nádorral 1555--1562. Szeged, 1910. 18.
- /7/ MOE III. 144.
- /8/ Szeged története 2. 1686--1849. Szerk.: Farkas József.
Szeged, 1985.
- /9/ Csajkás Bódog: Szeged egészségügyének története a
XVIII. században. Szeged, 1944.

LANG /LANGH/ JAKAB AMERUS /lagenthali/

/ 1663 — 1725 /

Az első, névvel ismert szegedi származású, de Szegeden orvosi gyakorlatot nem folytatott, egyetemet végzett orvos -- Szegedi Körös Gáspár -- után olyan orvos neve kötődik városunkhoz, akinek életében döntő változást jelentett szegedi néhány hetes kapcsolata, de ő sem végzett orvosi gyakorlatot Szegeden.

Lang /Langh/ Jakab Ambrus /lagenthali/, Lang György Kristóf nürnbergi pap fia, Nürnberg mellett, Etselwagenben született 1663-ban. /1/ szerint 1664 a születési éve/. A Nürnberg melletti szépfekvésű kisváros, Altdorf egyetemére iratkozott be 1685. június 28-án. Hoffmann Mauritz dékánása idején, 1692. június 29-én nyilvános vitában védte meg doktori disszertációját, mely nem maradt fenn az utókor számára. /2/ Magyarországra kerülve előbb Besztercebányán, majd Selmecbányán folytatott orvosi gyakorlatot. 1695-ben a királytól magyar nemességet kapott. Bár Nagy Ivánnál /3/, aki a család nemzedékrendjét és eredetét nem ismeri, csak egy Láng István szerepel, aki 1718-ban kapott címeres nemesi oklevelet III. Károly királytól, döntő bizonyíték nemesi voltára a Rákóczi Ferenc által készített szarkofágja, melyen nemesi címere szerepel.

Weszprémi tévedése alapján minden forrásmunka 1703-ra teszi a II. Rákóczi Ferenc udvari orvosává történt kinevezését évi 1000 forint fizetéssel. /4/ Ez a horribilis összeg szerepel Szinnyeínél /5/ és más szerzőknél is. A Rákóczi hadsere-

gében szolgáló orvosok és gyógyszerészek fizetését pénznem nélkül részletezi Thaly Kálmán. /6/ Magyary-Kossa /IV.11-14/ átveszi Weszprémi adatait, köztük az évi 1000 frt fizetést is, noha más orvosokkal kapcsolatban ő maga adja ezen rendkívüli összeg cáfolatát. Összehasonlításul: 1707-ben Kassán a városi orvos évi fizetése 120 frt volt. 1715-ben Faber Fülöpöt Debrecen várososa orvosául szegődteti évi 100 frt fizetéssel és lakással. /7/ 1724-ben Pest első tiszti orvosának a fizetése 50 frt volt. /8/ Liptó megye fizikusának évi fizetése 100 rénes forint volt 1725-ben, lakással. /9/ A tévedés alapja vagy a nyomdahiba, vagy az a tény, hogy nem rénes forintról, hanem kuruc tallérről van szó.

Ami az 1703. évi kinevezést illeti, azt éppen szegedi tartózkodása és a fejedelem emlékirata cáfolja meg. Rákóczi Ferenc ugyanis 1704. július 20-án érkezett seregével Szeged alá. Magyary-Kossa /IV.11-14/ Ráth Károly /10/ alapján közli, hogy a fejedelem "febris quotidiana"-ban betegedett meg. Francia orvosa távol volt /Temesváron/, így 6-7 napi járásra küldtek másik orvosért. A beteg fejedelenhez hívott lutheránus német orvosban nem bízott Rákóczi környezete, és óva intette a rendelt gyógyszer bevitelétől. A fejedelem azonban "a bizonyos rossz helyett a bizonytalan" választotta: bevette a gyógyszert, amittől hamarosan meggyógyult. A "francia orvos" esetében Zrínyi Ilonának s később fiának, II. Rákóczi Ferencnek udvari orvosáról, dr. Parisi Ferencről lehet szó, ki reményesen csak Don Francesco néven szerepel a régi emlékekben. /11/ A "lutheránus német orvos" langenthali Lang Jakab Ambrus, akkori selmecbányai orvos volt.

Az 1704. évre és az azonosságra további adatok találhatók Richter Edénél /12/, de leghitelesebben maga Rákóczi Ferenc bizonyítja Emlékiratában 1704. évszám alatt egy helyen, amit szegedi vonatkozása miatt az alábbiakban közlünk:

"...Végre megérkezém Szeged alá, s miután azt körül tábo-roztatám: folyton-tartó lázba estem. A nagy fáradtság miatti kimerülés következtében esém ezen bajba, mert szünet nélkül tanítom vala hadaimat: miként vonuljanak, miként kell csatarendbe állani, miként táborba szállani?...Szálláson egyszerű, behuzat nélküli kis sátor volt, melyet a nap sugarai áltakjártak; fekhelyem szénával töltött s a földre vetett párnáksák vala. Igaz ugyan, hogy a háborúkezdeté óta sem volt másféle, minthogy mindig ruhástól aludtam. Azonban betegségen nagyon kínozott, folyton égő szomjúságom volt, s azt csak a Tisza vizével olthattam, amelynek feketés, iszap- és halszagú vize annyira tele van halakkal, hogy szinte alig lehet meríteni anélkül, hogy halat ne fogjon az ember. Efféle számtalan kellemetlenségekhez járult még, hogy a fű között valami nagy zöld pókfaj tanyázott, melynek mérges csípésétől megdagad az ember teste és igen kínos fájdalmat okozott. Orvosom nem volt, mert francia sebészetet Temesvárra küldtem; egy német orvos megérkeztére kelle várnom, kiért a bányavárosokba, innen jó 6-7 nap járásnyira küldöttek vala. Megérkeztekor, akik körülöttem szoltak lenni, mindnyájan kérték; ne venném be a gyógyszerét, mert attól tartanak, hogy mérge. Minthogy azonban az a mérge, mely belsőmben dült, elég volt arra, hogy megöljön: elég lelki erővel bírtam a bizonyos rossz helyett a

bizonytalant választani, mely annyival inkább bizonytalan vala, miután ezen lutheránus orvos rég megtelepedett volt az országban s már a háború előtt jól ismertem, Minthogy nagyon gyakorlott orvos volt, előbb kigyógyított, mint reménylém". /13/

Az idézett rész kétségtelenül bizonyítja, hogy Lang Jakab Ambrus Szegeden került Rákóczi szolgálatába, olyannyira, hogy haláláig a fejedelem orvosa maradt, bujdosásában is követte. Az említett pókfajta Dr. Székessy Vilmos szerint *Chiracanthium punctorium* Villers /zöld dajkapók/ lehetett, mely ugyan mérges pókfaj, de a nagyfokú fájdalmak és a földagadás, melyet Rákóczi említ, inkább onnan származhatott, hogy a pók csáprágói valamitől /dögtől stb./ fertőzöttek voltak. Csajkás Bódog /14/ szerint songariai csellópók *Trochosa singoriensis* lehetett.

A fejedelemnek a selmecbányai orvossal való régebbi ismeretsége az akkoriban híres, Selmecbánya melletti Vihnya /Vichnoráni; Eisenbach/ fürdőhöz kapcsolódik, mely gyógyhely 1508-ban a Dóczyaktól Selmecbánya tulajdonába ment át, egészen a 19. századig. Ezt az ismeretséget támasztja alá, hogy Rákóczi német származású felesége 1703-ban gyógyulást keresett a vihenyai fürdőben, akkor, vagy előtte nemcsak megismerte Lang doktort, hanem az orvos kedvelt embere is lett. Mikor Rákócziné 1707-ben Berlinbe utazott, hogy ott ura érdekében közbenjárjon, dr. Lang kísérte el. 1704-ben Rákóczi Ferenc /feltehetően köszvénye miatt/, Bercsényiné, Forgách grófné és a fejedelmi udvarból még többen használták a fürdőt, mely akkoriban a magyar gyógyhelyek legelőkelőbbjei közé tartozott.

Itt esküdött fel Rákóczi zászlaja alá vak Bottyán, mikor báró Kuckländer elől menekülve, előbb Selmezbányán Bercsényit kereste fel, ki őt a Vihnyán idős Rákóczihoz küldte. A közölt emlékirat-részletből nyilvánvaló, hogy a fejedelem Lang doktor érkezését várta Szeged alá. A "lutheránus, német" orvos Rákóczihoz való ragaszkodását bizonyítja, hogy a szatmári békekötés után nem akart a császár hűségére térni, és követte a fejedelmet száműzetésében. 1710-ben Lengyelországba szükkött urával, Gdanskából /Danzig/ Franciaországba követte, végül osztozott vele a rodostói száműzetésben is.

Lang doktor nemcsak magát a fejedelmet szolgálta, hanem a szabadságharcot is. A fennmaradt specifikációk tanúsága szerint évente nagy mennyiségben hozatta Gdanskából, Krakkóból a gyógyszereket a magyar hadak tábori patikája számára. Gróf Eszterházy Antal tábori könyvében /15/ ismételten szó van a tábori patikaládákról vagy apothecaria-ládáról, melyet időnként friss gyógyszerekkel tölt meg Rákóczi hűséges orvosa, dr. Lang. Bizonyítja ezt Rákóczinak egyik /1708. április 25-én kelt/ levele is, melyben azt írja Károlyi Sándornak, hogy dr. Langnak most már olyan kevés a gyógyszere, hogy nem juttathat belőlük Vizaknai Bereczk Györgynek, Károlyi orvosának, mindaddig, míg a Danzigból várt orvosságok meg nem érkeznek. Egy más alkalommal /16/ abrudbányai termésaranyat szán a fejedelem Lang doktornak "bizonyos /arany/ tinkturák praeparatiójára". Rákóczi többi hívei is gyakran a doktor segítségével éltek. Így például Bercsényi Miklós, a fejedelen vezénylő tábornoka, ismételten magához kéreti sérvének gyógyítására. /17/ vagy beteg feleségéhez, ki más orvostól nem fogad el gyógyszert. /18/

1709. április 28-án azt írja Bercsényi Rákóczinak, hogy Lang dr. 300 tallért /Íme a pénznem!/ kér orvosságok beszerzésére, s ezt jó is lesz minél előbb megadni neki, mivel "szükségünk lészen az patikára, mert már Kecskemétre érkezett az pestis."

Az 1710. évi nagy pestis alkalmával, mely elsősorban volt az oka a szabadságharc szomorú végének, Rákóczi hadseregében olyan kevés volt az orvos, hogy a fejedelem a maga háziorvosát küldte a csapatokhoz, így egy időben magának se volt doktora. /19/ A kuruc sereg vereségét nagy mértékben okozó pestis a nagymajtényi fegyverletétel után sem szűnt meg, csupán nem okozott nagyobb robbanásszerű járványokat. /20/ Wertner Mór /21/ Thaly alapján részletesen beszámol a magyarországi és erdélyi pestisről, melyben Thaly szerint legalább másfél millió ember halt meg.

A menekülésre kényszerült fejedelem franciaországi időzéséről /1713--1717/ társai tollából érdekes naplók maradtak fenn. Szathmári Király Ádám naplójának az a része, mely XIV. Lajos utolsó napjairól szól, arról tanuskodik, hogy a napkirály betegágya körül dr. Langnak is szerepe volt. Íme a napló-részlet:

"1715. augusztus 24-én vették észre először, hogy a király lábain gangraena kezdődik...Augusztus 25-én /nevenapján/ igen rosszul érezte magát a király. Este 8 órakor föladták rá az utolsó kenetet... Augusztus 26-án az orvosok tanácskoztak és a láb csonkolását határozták el, ebbe azonban nem egyezett bele a király...Délután egy kissé jobban volt, mert három ízben bevette Rákóczi orvosának, dr. Langnak a gyógyszerét, úgyhogy már azt hitték, meg is fog gyógyulni de később a király

orvosai más gyógyszert adtak be, s a baj újra kezdődött. Augusztus 27-én...minden percben halálát várták. Az orvosok ismét tanácsot tartottak és itt Lang dr. újra kifejtette véleményét, amit a többi orvosok megköszöntek, szintűgy az ajánlott gyógyszereket is, de azt is kijelentették, hogy most már ők maguk akarják gyógyítani a királyt. Még azt sem engedték meg Langnak, hogy megnézhesse a beteget; e helyett viperalevest adtak őfelségének, ki azt mingyárt kihányta és mind rosszabbul lett..." /22/

Eszerint Rákóczi orvosának nem voltak nagyobb sikerei XIV. Lajos utolsó betegségének orvoslásában, de nem is igen lehettek volna. Ő is, akár a francia orvosok, a csonkolás megtagadása után majdnem az utolsó napig belső szerekkel kúrálta a királyt, csak a szerek megválasztásában nem tudtak megegyezni. Lang kedvezőtlen bírálatot mondhatott urának a francia király orvosairól, mert Rákóczi Vallomásaiban azt írja, hogy "mikor a király már nagyon rosszul volt, akkor mindenünnen előhívták tanácskozásra az orvosokat, közöttük az enyémet is a királyhoz küldték, és az ő közlése alapján méginkább elítélem azok tudatlanságát, kik hagyták, hogy a betegség súlyosbodjék és mások orvosságait alkalmazni nem akarták". Különösen elítéli az "eszélős vén főorvos", Guy Fagon, orvosi rendelkezéseit. /23/

A napkirály halála után Lang doktor hűséggel követte Rákóczit a rodostói száműzetésbe is. Egy korabeli vers így emlékezik meg erről:

Vnicus infelix hos inter Langius exsul,
Principis extorris quando perdurat Achates
Fidus, Bistorii quem integritas, quanta
experientia rerum!

Ast haec Pannoniae quondam clarissima stella,

Threicio coelo, sic volvunt fata, micabit.

/magyarul: /

Köztük egyetlenként a szegény Lang nincs hona földjén,

mert hív Achatesként követé bűvó fejedelmét,

kit biz' a türk szultán lát most vendégi körében.

Ó ez a nagy hűség, s ez a nagy tanúság e világról!

Most aztán ragyogó fényét e magyarhoni csillag

türk égről veti ránk: így hozza magával a végzet. /24/

Érdekes, hogy Mikes Kelemen "Törökországi levelei"-ben nemcsak az egészségügyi vonatkozások nem kapnak megfelelő helyet, hanem Lang doktor neve sem szerepel, olyannyira, hogy Buzinkay Géza elemzésében /25/ felveti, hogy "Rákóczi udvarának volt-e állandó orvosa", majd később: "Mindebből csak egyetlen kétségtelen következtetést vonhatunk le: Rákóczi törökországi udvartartásában nem élt jelentékeny orvos". A cikk előzőleg megállapítja, hogy "Rákóczi 1717-ben azt írta, hogy Törökországba érkezésük után a kajmakán -- a nagyvezér helyettese -- beteg volt, s az ő orvosának segítségével gyógyult meg." Szerző helyesen látja, hogy a törökországi száműzetés első időszakában az életerős, egészséges, házasságra készülő szerelmes Mikes nem foglalkozott egészségügyi kérdésekkel. A kezdetben élénk társasági élet is elvonta az ilyirányú gondolatokról. Mikes egészségügyi vonatkozású adatai pedig későbbi, Lang halála utáni időszakot tükrözik. Innen erednek a téves következtetések.

Ezzel szemben Rákóczi Ferenc a rodostói időszakban is becsülő elismeréssel viszonyozza övegedő orvosának ragaszkodását.

Midőn Lang 1725. január 14-én, 61 éves korában meghalt, a konstantinápolyi keresztény temetőben temettette el, és sírja fölé díszes sírkövet /szarkofágot/ emeltetett. Ez --Thaly Kálmán szerint-- a ferikőji magyar sírkertben van, hová a campo grandei régi temetőből helyezték át. E síremléket azóta az idő viszontagságai nagyon megviselték, födelét összetörték és széthordták, az alsó része azonban épségben megmaradt. Képe megjelent a Vasárnapi Újság 1905. évfolyamában az 511. lap 6. oldalán látható Langnak nemesi címere és a következő felirat:

" Hic iacet Excellentissimus ac Eruditissimus Vir physices et medicinae doctor Jacobus Ambrosius Lang de Langenthal, Norinbergae in Germania natus ibidemque laurea doctorali ornatus, Serenissimi Francisci II-di Racozy Sacri Rom. Imperii et Transsylvaniae Principis medicus et consiliarus aulicus, vir praestantissimus, artis chimiae et secretorum naturae scrutator accuratissimus, relig. evang. zelantissimus, erga quosvis humanissimus, Principi suo et omnibus gratissimus. Plurimas transiens regiones, multis laboribus fessus, dum patriam ad quietem tendit, hic requievit. Omnium morborum gnarus, ignoto sibimet morbo decessit Constantinopoli, Anno 1725, die 14. januarii, aetatis suae 61"

-
- /1/ Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Bp. 1953. 9.
- /2/ Weszprémi István: Succinta Medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia. Lipsiae, 1774. I. 181--182.
- /3/ Nagy Iván: Magyarország családai, czímerekkel és leszármazási táblákkal. I--XIII. Pest, 1857--1865. VII. 22.
- /4/ Weszprémi i. m. 181--182.

- /5/ Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. I--XIV. Bp. 1891--1914. VII. 726.
- /6/ Thaly Kálmán: Történelmi Kalászkok. Pest, 1862. 299. sköv.
- /7/ MÖE IV. 45.
- /8/ Schmall Lajos: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. 2.k.Bp. 1899. 97.,104.
- /9/ MÖE IV. 73.
- /10/ Ráth Károly: II. Rákóczi Ferenc emlékiratai a magyar hadjáratról 1703--1711. Győr, 1861. 70--71.
- /11/ Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára... Szerk.:Thaly Kálmán. Pest, 1873. VI. 346.,375.,540.
- /12/ Richter Ede: Selmecebánya történetéből. A kuruc idők, 1703--1711. Selmecebánya, 1903.
- /13/ II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyar háborúról. Közli Thaly Kálmán. Bp. 1872. 5. kiadás.100. Az eredeti latin szöveg Thaly Kálmán fordításában.
- /14/ Csajkás Bódog i.m. 17.
- /15/ Szathmári Király Ádám Napló-Könyve 1711--1717. Eszterdőkben II. Rákóczi fejedelem bujdosásiról. Pest, 1866. /Rákóczi-Tár. Szerk.: Thaly Kálmán. I. 233--420./
- /16/ Archivum Rákóczianum...i.m. II. 251.,271.
- /17/ Archivum Rákóczianum...i.m. IV. 381.
- /18/ Archivum Rákóczianum...i.m. V. 633.
- /19/ Archivum Rákóczianum...i.m. III. 119.,132.,509.
- /20/ Thaly Kálmán: A pestis Magyarországon, 1708--1711.= Pesti Napló, 1879. 25-26.sz.
- /21/ Wertner Mór: Die Pest in Ungarn, 1708--1711.=Deutsches Archiv f. Gesch. d. Medizin. III. 51.,1880.
- /22/ Szathmári Király Ádám i.m. 233--420.
- /23/ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. I-III. Bp. 1907--1910. III. 409.
- /24/ Zabler: Memor.Medic or. Thernens,718= Wessprémi i.m.
- /25/ Buzinkay Géza: Orvosi megfigyelések a "Törökországi levelek"-ben =Természet Világa 1971. 2.sz. 88--90.

AUSFELD /AUSFELDT/ KRISTÓF

/ 1645 — Bécs, 1715. aug. /

Az első ismert szegedi orvos. Eletével és munkásságával kapcsolatban több téves megállapítás rögzült az irodalomban. A Magyar Életrajzi Lexikon összegzése szerint "már 1703-ban Szegeden működött, 1708-tól Szeged város tisztiorvosa" volt, és "jelentős szerepe volt az 1709. évi szegedi pestis leküzdésében". Ugyanott egyetlen munkájaként az 1708. évi szegedi pestissel kapcsolatos, 1708. -as keltezésű nyomtatott beszámolóját jelöli meg, melynek címleírása hiányos, nyelvtanilag értelmetlen.

A lexikon minden megállapítása téves. Irodalontként egyetlen, közvetett forrást közöl, Magyary-Kossa munkáját, melynek forrásai: Wespzprémi István és Reizner János már idézett munkája. /1/ Magyary-Kossa Reizner alapos dokumentáló feldolgozási módszere miatt nem észleli annak értékelési pontatlanságait. A lexikon cikktírója nem alapozott Csajkás Bódog négy éves levéltári kutatásainak eredményeire sem /2/, aki maga is csupán a Reizner által közölt 1709. évi Ausfeld-féle beszámolóf ismerve, több téves megállapítást vett át.

A legújabb Szeged-monográfia /3/ az első szegedi pestisjárvánnyal kapcsolatban kizárólag Reizner munkájára támaszkodik, ellentmondásokba keveredve; a 80. oldalon: "Az 1708. évi pestisjárvány idején az alsóvárosi Lazarótum szűknek bizonyult, ezért Herberstein várparancsnok, a Bécsből küldött katonaeorvos, Ausfeldt Kristóf útnutatásai szerint a Palánkon kívül, de közvetlenül az Eugenius-árok mellett a Tisza-parton

új katonai kórházat /xenodochium militare/ építtetett", --
míg a 148. oldalon: "1709"-ben kezdődött Szegeden a pestis.
A későbbi járványokkal, egészségügyi állapotokkal kapcsolat-
ban is elsődleges a reizneri forrás.

Ausfeld Kristóf nemcsak a szegedi egészségügy történeté-
ben betöltött szerepe, hanem nemzetközi tekintélye miatt is
megérdemli munkásságának részletes, valós feldolgozását.
Vollgnad Henrik boroszlói orvos, tudós akadémikus, az Ephe-
merides Medicae Germanicae-ben Ausfeldet kiváló tehetsége és
ítélőképessége miatt, ritka tudományú és az irigyektől is
elisnert híres orvosnak mondja.

Szászországi születésű német. Egy ideig a szász-altenburgi
hercegi udvar orvosa volt, majd I. Lipót uralkodása idején a
Magyarország határán a török ellen küzdő császári seregben
szolgált, mint tábori orvos. Az a hibás megállapítás, hogy
már 1703-ban Szegeden volt, egy feltételezésből származik.
Ugyanis a bécsi udvari haditanács 1703-ban 400 forint /!//⁴/
fizetéssel egy sebészi állás létesítését rendelte el Szege-
den. A közbejött Rákóczi-szabadságharc miatt az állást nem
töltötték be.

Báró Globitz Frigyes szegedi várparancsnok az udvari hadi-
tanácshoz 1704 májusában küldött jelentésében közölte, hogy
járványoknál a várbeli katonaság a császári kincstár kárára
segítség nélkül pusztul.^{/5/} Már Lang doktorral kapcsolatos
előző fejezetünkben kitértünk, hogy 1704. július 20-án, a Palánk
bevétele napján, a beteg Rákóczi még a várbeli katonaság-
nál se talált orvost /chyrurgust/, nemhogy a város szolgál-
latában. A sebesz /chyrurgus/ egyébként akkor, és még sokáig,

nem jelentett egyetemet végzett orvost /medicus; doctor/. Ez nemcsak a sebész és az orvos /belgyógyász/ működési különbségéből és végzettségéből adódott, hanem elsősorban abból, hogy abban az időben még igen kevés volt hazánkban az egyetemet végzett orvos. Nagy szükség /járványok/ idején a császári haditanács a járvány elfojtására katonaeorvost küldött segítségül. Így került Szegedre 1708-ban, a pestis kitörésekor, Ausfeld Kristóf, az aradi és szegedi császári helyőrség kirendelt orvosa / der Kaiserl. Garnison zu Arrath und Szegedin bestelter Medicus/. Szegedre érkezését 1708. október 14-én jelentette be, állandósítását és decretumát kérve. /6/

A pestis már 1708 júniusában felütötte fejét Szegeden. Ezért sürgette Herberstein várparancsnok a haditanácsnál gyógyszerek küldését. /7/ A kór 1708 augusztusában Aradon már pusztított, novemberben már a szegedi helyőrségtől is sokan haltak el. Ezért került sor Ausfeld Kristóf katonaeorvos Szegedre küldésére is, a járvány terjedésének meggátolására. /8/

Tehát "katonaeorvos" volt, nem pedig Szeged első "tisztiorvosa" /physicus/, ugyanis az első tisztiorvos Fährndrich Zsigmond Ferenc volt, és 1742. április 27-től működött Szegeden. / Furcsa, hogy Reizner János a nevét meg sem említi! /

Ausfeld Kristófnak a szegedi pestisről 1708 decemberében a császári haditanácsnak megküldött nyomtatott beszámolója / Relatio Medica de Peste Urbis Szegedinae in Hungaria an. 1708. saeviente, ad Incl. Caesareum consilium Bellicum anno eodem Szegedino transmissa. Viennae, 1708/ -- mely hazai levéltárainkban, könyvtárainkban nem található -- még Szegedre kerülése előtti időre vonatkoztatva, hallomásból, élményszerűen közli a járvány kitörését:

" Den. 10 July 1708. Vormittag um 10. Uhr entstunde ein starcker Wind, welchen eine grosse schwarze Wolken, so mit einem grossen Gestanck die Lufft erfullete, und den Strich, da es hingienge gantz finster machte, dass man keinen Himmel sahe, folgte, nicht anderst, als wenn eine grosse Mine auffgieng, oder Ruess in Menge in den Lufft gestreuet wurde. Vnde post foetentem istum a terrae visceribus salinosulphureum et fuliginosum cuniculi perfracti ad instar prorumpentem vaporem in Aradina et Szegedinensi vicinitate inter Rascianos in subterraneis casis degentes mox febres pestilentialiter prodierunt..."

/magyarul: /

"1708. július 10-én délelőtt 10 óra tájban erős szél támadt, melyet egy nagy fekete felhő követett, nagy bűzzel töltve meg a levegőt, s az égtájat --amerre ment-- úgy besötétítve, hogy az eget egyáltalán nem lehetett látni, éppen úgy, mintha egy nagy ostromakna röpjént volna föl, vagy nagy tömeg port szórtak volna a levegőbe. Aztán később ez után a föld mélyéből előtört só-, kén- és füstszagú bűdös felhő után, a kitörő gőzhöz hasonlóan, kisebb aknafelhők tűntek föl az Arad és Szeged környékén putrikban lakó szerbek közt, amit pestises lázak követtek."

A szokatlan jelenség utáni napokban Szegeden néhány szerb jelentéktelennek tűnő betegségről panaszkodott. A járványt az egyik, már fertőzött szomszédos helységből egy pék hurcolta be, aki a város kapuján kívül lakott. A pék éjnek idején, a legnagyobb titokban, gabonavásárlás végett ment el a fertőzött faluba. Visszaérkezése utáni napon a pék, magával vitt

fia és szolgája, valamint a felesége megbetegedett. Előbb láz, majd nyirokcsomódaganat %bubo/ jelentkezett náluk. Pestisben betegedett meg a pék szomszédja is, aki meglátogatta őt. A betegséget titokban tartották, és harmadnapra az asszony kivételével mind meghaltak. A várparancsnok az életbenmaradt asszonyt és mindazokat, akiket gyanúsnek talált, elkülönítette, és a kamarai felügyelővel egyetértésben elhárító rendszabályokat léptetett életbe.

A pestis kitörésének élményszerű leírása szerepel Ausfeld Kristóf 1709. december 28-án az udvari hadi tanácsnak a pestis kitöréséről, lefolyásáról, a betegség tüneteiről és a gyógykezelésről írt beszámolójában is: /9/

"...Der Anfang hier in Segedin ereignete sich /welches hiesiger /tit/ herr general Feld Wachtmeister undt Commandant allhier neben mir in gutte observanz genommen / mit einen ungefähr den 10-ten Juni vormittags umb 10 Uhr... dergleichen war in Arrath von Herrn Dreyssiger daselbst gleichfalls observirt worden ..."

A közölt szövegrész nyilvánvalóvá teszi, hogy Ausfeld nem közvetlenül tapasztalta, hanem meghatározott személyek tapasztalatát közli; a korában elterjedt természeti "pestis-előjelet" ír le. Ilyen pestis-előjelekkel már a 16. században találkozunk. Paracelsus azt írja, hogy első magyarországi útja alkalmával "titokzatos jelet" látott az égen: nyelvalakú, ujjnyi vastag, fekete pettyekkel megrakott jelet, mely szerinte a ragály közeledtét jelentette. Nemsokára, 1536-ban a pestis csakugyan ellátogatott Magyarországra. Sok másféle égi jelet és monstrumok születését tekintették pestis-ómennek. /10/

Az 1598-os pestisjárvány előjelének tekintették, hogy 1595-ben mannaeső volt Késmárk mellett / a mannazuzmó telepeit névték annak/. /11/ Evlia Cselebi véresőről emlékezik, a sások és más rovarok, férgek tömeges megjelenése, vízáradások, üstökösök, földrengések, csillaghullás és más égi jelenségek is előjelnként szerepeltek a néphitben.

Az 1709. évi jelentésben az évszám elmaradása, a felületes olvasat és az 1708. évi jelentést nem ismerve alakult ki Reiznernél és követőinél a szegedi pestis kezdetének 1709. június 10-i téves időpontja. Ha Reizner csupán a maga által közölt 1708. évi adatokat veszi figyelembe, a tévedés elkerülhető lett volna. Maga Reizner közli, levéltári adatok alapján, hogy Ausfeld Kristóf pestiskórházat létesített Szegeden 1708-ban, mely roskatag állapotban még a 19. század elején is megvolt, de 1776-ban a nagy kaszánya mellett új kórházat kaptak a katonák. Az első szegedi gyógyszerterát felsőbb parancsra, ugyancsak Ausfeld doktor rendezte be 1708-ban a pestisjárvány terjedésének meggátlására. /12/

Hogy a szomszédos Lengyelországból hogyan hatolt be hozzánk 1708-ban az a pusztító járvány, mely megtizedelte egyes vidékek lakosságát, azt Loigk, Beitene, Kölesért, Kundmann és más szerzők leírták. Hatásáról Loigk Loimológiájának /13/ 12--20. lapjáig terjedő gyászversének magyarra fordított részleteivel próbálunk képet adni:

Voltan csak Magyarország! Elsőnek tituláltak,
jaj, de bizony most már néma, kihalt a határ.
Mert biz' alighogy odábbállt földemről a hadisten,
most a ragály szedi itt undokul áldozatit.

Hulla hever hullán --mi siralmas, szörnyű e látvány!--

éktelenül csúf lett erre felé ez a föld...

Egynást éri a sok temetés már szerte a honban,
sírgödröknek van szerte fölászva a föld..."

Weszprémi /III.57./ szerint "a pestisjárvány, ez az undok betegség, 1708-ban szinte az egész Magyarországot, de főleg a Maros torkolatánál fekvő Szeged lakosságát rettenetesen megtizedelte Z?!?!, arra fényes bizonyságul szolgál főleg az a nyomtatott jelentés, amelyet hivatalos felszólításra [Ausfeld Kristóf] szép fogalmazásban küldött meg rögtön a jelzett évben a császári haditanácsnak".

Ausfeld Kristóf 1708. évi jelentéséből két következtetés vonható le: 1./ a pestis váratlanul tört be. Gyógyszerek, a betegek elkülönítése, preventív intézkedések, orvos és sebészek nélkül, kezdetben az eddig feltételezetttnél nagyobb volt a halálozások száma Szegeden, ha nem is "tizedelte" meg a lakosságot, mint Weszprémi írta. 2./ Ausfeld Kristóf Szegedre kerülése és azonnali intézkedései főleg 1709-re lényegesen visszaszorították a járvány terjedését. Így adódhatott az 1709. december 28-i második beszámoló azon megállapítása, hogy Szegeden 1709-ben a polgárság és a katonaság sorából mindössze 132-en haltak meg, míg Aradon az elhaltak száma 3000 volt.

Ez a két --az irodalomban még nem tárgyalta-- beszámoló, valamint Ausfeldnek az 1713. évi bécsi járvánnyal kapcsolatos --ugyancsak nem tárgyalta-- egészségügyi beszámolója a maga tömörségében és szakszerűségében méltán sorolható lenne a magyar pestisirodalom jeles írásai közé. Egyben Ausfeld doktor szegedi, majd bécsi megelőző és gyógyító eredményeinek magyarázata.

Az 1708/9-es szegedi intézkedések közül néhányat:

Ausfeld doktor a rác határőrséghez, később a lakossághoz tartozók megbetegedései után azonnal megelőző intézkedéseket javasolt. A Palánk kapuit elzárták az idegenek elől, a lakosság se hagyhatta el a várost. Felesketett hatósági tagok naponta kétszer megvizsgálták a lakásokat, a betegekről és fertőzéssel gyanúsakról azonnal jelentést tettek, a betegeket kórházba szállították. A gyanúsak és a betegek hozzátartozói az erre a célra létesített lazaretumba kerültek, ahol megfigyelés alatt tartották őket. A betegek és halottak ágyneműit, ruháit elégették, a lakásokat kifüstölték, többszörösen átmeszelték. A kórház és a lazaretum teljesen el volt szigetelve az egészséges lakosságtól, ellátásukra és a halottak elszállítására állandó személyzetet alkalmaztak. A gyógyultakat a lazaretumban negyven napos megfigyelési idő /karantén/ után engedték haza. A katonaságot kitelepítették a városból a várba, ahol sátrak alatt helyezték el. Az iskolát és a kocsmákat bezárták, a miséket szabad ég alatt tartották, minden egyéb gyülekezést korlátoztak. A katonasághoz Aradról egy külön felcser érkezett, aki a kaszárnyákat, majd a sátrakat napoként kétszer vizsgálta, fertőtlenített.

A járvány 1709 szeptemberében enyhült, de csak december végén szűnt meg teljesen. Ausfeld doktor a pestises időkben valami kámforos olajjal védte magát a fertőződéstől. Ezt úgy készítette, hogy miután bizonyos mennyiségű kámforhoz háromszor annyi desztillált olajat, gyantát és citromot tett, ebből vagy hat napig tartó pállasztással, vagy üvegretortában végzett desztillációval csalta ki az ő említette pestis olaját, amely aztán valami teaszerű forrázatban vagy más megfelelő

folyadéokban, sikerrel használt a ragályos fertőzés ellen.

Szeged lakossága a ragály megszűnése után az 1708-ban tett fogadalmának betöltéséül 1709. szeptember 7-én egy díszes ezüst lámpát és egy festményt küldött Máriazellbe a következő felirattal: MARIAE SZEGEDINA CIVITAS SACRAT / Máriának áldozza Szeged városa/. A művészi kivitelű lámpás ezüst súlya 3076 gr. A festmény pedig Szeged városa, fölötté Mária, Fábián, Sebestyén, Rókus, Rozális és Antal szentek társaságát állítja elének a következő /német/ szövegű felirattal: "A szegedi magyar vár e kép által hódol a zelli Máriának s a legszentebb szűz és Isten anyja előtt a képen látható Fábián és Sebestyén, úgy Rókus, Rozália és Antal szentek által könyörög, hogy a város körül dühöngő ragálytól jövőre megóvassék". Ezen fogadalmi emlékeket a máriazelli templom kincstárában máig is őrzik. /14/

Ilyen fogadalomról az ország különböző részeiből maradtak fenn emlékek. Pécsen 1709-ben kápolnát építettek a Boldogságos Szűz tiszteletére. Az építésben az egész lakosság segédkezett, téglát hordott fel a hegyre. A járványtól való megszabadulás emlékére később minden augusztus 5-én processiót vezettek a pestiskápolnához. /15/ Budán az 1710. évi pestisjárvány emlékére emeltek Szentháromság-szobrot. Kecskeméten az 1737-42-es pestisjárvány emlékét hirdeti a városi színház előtt épített Szentháromság-oszlop. / 16/

A pestisjárvány 1711--1713 között újra kitört, de Szegeden az 1712 tavaszán előfordult új megbetegedéseknek kevés áldozata lett, míg másfelé nagy pusztítást vitt véghez. Okai több tényezőben keresendő. Mindenekelőtt abban, hogy noha 1704-ben Rákóczi 24 napig megszállta a Palánkot, de a várat nem tudta

bevenni, az alsó- és felsővárosi polgárok többsége eltávo-
zott Szegedről, és részben Kecskeméten, részben Gyöngyösön
telepedett le. Hozzájárultak a szigorú megelőző intézkedések.
Gróf Herberstein szegedi várparancsnok és Comet József csá-
szári biztos 1710. május 17-én külön nyíltlevel^{et}eket bocsájtot-
tak a Duna--Tisza köz^é községeihez, melyekkel azokat a Buda-
pesttel való közlekedéstől halálbüntetés terhe alatt eltil-
tották. Azon helységeket pedig, melyek a pestist a vidékre
behurcolnák, tűzzel-vassal való kiírtással fenyegették. /17/

Augusztus 2-án Herberstein ismét megújítja az előbbeni
tilalmat:

"Minthogy nemcsak az alsó Magyar, de még a felső országban
is annyira elterjedett és grassál azon Istennek eő. sz. Fel-
ségének kemény ostora, pestis nyavalya, hogy már az orszá-
gunkhoz szomszéd Provinciák is majdnem irritóztató veszed-
lemben vadnak, --közel hozzánk megint Gyöngyösön, Egerben,
Apátiban, és ott körülbelül való helyiségekben is -- compe-
riáltatott, -- hagyom és keményen is parancsolom, hogy senki
onnan felyül való, jövő embereket -- maga házához szállásul
bé ne bocsássa, megemlített vár^{os}beliekkel tözsérkedést és
correnspondenciákat ne tartson, -- másként ha legkisebbet eb-
ben a nyavalyában észrevehet, nemcsak a Helység, hogy innen
velünk való communicatiótul excludáltatik, de még a bírák is
halálosképpen azon szófogadatlan embertelen és istentelenek-
kel együtt, mások példájára gyalázatosan fognak exequáltatni
és e világbul kitörültetni." /18/

Ehhez járult 1712-ben a várost romba döntő nagy árvíz is,

mely megakadályozta a pestis terjedését, ugyanis a lakosság nagy része elmenekült, a szőlőkbe futott, ahol egymástól elkülönítve élt.

1712. február 25-én jelentek meg III. Károly óvintézkedései a pestis terjedése ellen, tekintettel a Pozsonyban tartandó országgyűlésre. /19/ Mindez nem járt eredménnyel, mert a járvány elárasztotta Pozsonyt, majd Bruckban és Bécsben is megjelent. Minthogy Ausfeld doktornak az udvari haditanáchoz küldött két jelentése az elhárító rendszabályokkal sikerrel elfojtott pestisről számolt be, midőn 1713-ban Bécsben is megtámadta a pestis, az egészségügyi testület javaslatára III. Károly császár Bécsbe rendelte a szegedi orvost, és a járványkórház élére állította. Itt olyan szerencsével működött, hogy bár tíz orvosdoktor, a járványhivatal tagjai /Scholz, Duggant, Kopplinger, Plascude, Voglneck, Loew, P^achman, Haberland, Jaske és Flessner/, valamint sok sebészmeister nemcsak megkapta a pestist, hanem bele is halt, Ausfeld egészséges maradt. Hamarosan megfékezte a járványt, a bécsi járványkórházat a táncoló nép örömjújongása között hagyta el, és a megérdemelt méltó jutalmakkal elhalmozva tért vissza Szegedre.

Ausfelddel egyidőben került a bécsi pestiskórházba Bensa Xavér Ferenc, aki 1713 március végéig a pozsonyi pestisjárvány leállításában fáradozott. Egy éves pestisorvosi működéséről számolt be a Bécsben 1717-ben megjelent *Historica relatio pestis anni hujus saeculi XII., XIII. et XVI. Austriam et terminas partes infestantis...Cum adjunctis specialioribus observationibus propria experientia et autopsia in lazaretho tam Posoniensi quam Viennensi factis c.* munkájában. Többször

említi a bécsi pestiskórházban tett tapasztalataira hivatkozva Ausfeld Kristóf eredményes gyógyító és megelőző tevékenységét.

Ausfeld doktor visszatért Szegedre, de később, családi és pénzügyei intézésére újból Bécsbe ment, ahol szerencsétlenségére éppen a ragályos pestis zsövdőménye folytán szerzett súlyos kétoldali tüdőgyulladásba esett, és három hónap leforgása alatt, 1715-ben, 70 éves korában meghalt.

A szegedi és bécsi pestis leírásáról szóló munkája /Ausführlicher Bericht, wie das anietzo 1715. in Wien, vor und in der Stadt grassirende Contagion mit allein in allen dem bishero gantz Hungarn durchgelauffenen Contagio sic gleiche, sondern was signa invadendi, symptomata und eventus habe, neben dem bishero geführten Methodo, und Annotirung der Wohl ausgeschlagenen Mittel so wol ex fonte Pharmaceutico, als Chirurgico / 1716-ban jelent meg Steyrben, Lőigk Antal császári orvos és az egész magyarországi katonaság orvosa / Antonius Loigk Medicus castrensis Caesareus, et in regno Hungariae Vniversae militiæ Physicus/ Leimographiájának /20/ 94-től 125. lapján. Ausfeld ebben a munkában saját tapasztalataiból szerzett észleletei alapján kimutatja, hogy az előző magyarországi pestis, föllépésének jeleit, tüneteit, kimenetelét és gyógyítási módszerét tekintve, tökéletesen megegyezik a bécsivel, és a szegedi sem különbözik a bécsi-től. Tudományos módszerrel fejtegeti a két pestisnek, a szegedinek és a bécsinek természetét, ismertető és kórjósító jeleit, különbözését, gyógyjavallatait, elővigyázati, rendőri, gyógyszerészeti, sebészeti, étrendi stb. kezelését.

Gyógyításáról a következőket írja:

" Ezek alapján bizonyos határozott módszert írni elő nemigen lehet, mégpedig az előbb említett sok különböző tünet miatt, azonban amennyire bármikor is szükség van betegségben orvosi megítélésre, itt is kívánatos a gyógyítást az eset különbözősége szerint választani meg. Mégis eddig a következő módszert találtam a legjobbnak, és ezzel módot akarok adni a doktoroknak, hogy elmélkedjenek a közölt világos körjelekről és különbségekről és ezeket a köz javára a legjobban javítva, krisztusi szeretetből közlétegyék, mint én. Amint tehát mai időben borzongásról, fejfájásról, mellszorulásról és hőségről panaszkodik valaki, nincs mit várni más jelekre, hanem rögtön el kell különíteni a többi házbelitől, izzasztó szert kell neki beadni és ezt nyolc óránként megismételni, mire aztán majd vagy mirígykelevények, vagy patécsok, vagy pokolvarok ütnek ki rajta. Ekkor aztán haladéktalanul izzasztó védőszerekkel kell folytatni a kezelést 8--12 óránként. Málunk főleg 4 fajta járja ebből, melyek szerintem szép sikert értek el sokaknál, úgymint 1. a Heinisius-féle kámforolaj, 2. Dr. De Sorbaith védőpora, 3. a rendes diascordium liktárium, 4. gyantás mézfolyadék. Ezeket mi a tünetek különbözősége szerint elég szerencsésen alkalmazzuk, úgyhogy mégis mindig többen gyógyulnak, mint halnak meg, különösen ha idejében használják a szereket. Azoknál azonban, akik már a végfolyamatban kerülnek kórházba, kevés a remény. Azt a különbséget tesszük, hogy ezeknek, mielőtt a hányással egyszerre hasmenés jön rájuk, belsőleg diascordium liktáriumot adunk, külsőleg meg a terjékes flastrumot, vagy a mi közön-

séges borogatásunkat és hán, ácellenes keverékünket alkalmaz-
zuk náluk. A keverék a következő: Végy 1 1/2 uncia piros ró-
zsa befőttét, 3 drachma Fracastorio-féle diascordium liktári-
umot, 4 terjékvizet, másfél-másfél uncia fahéjat, gyantát és
friss vizet. Keverd össze. Álljon egy-két óráig, aztán szűrd
át vásznon s adj a szüredékhez 1 drachma jácint- vagy mósusz-
befőttét. Keverd össze. Kanalanként add be. A borogatás a kö-
vetkező: Végy 1-1 drachma illatos kálmosgyökeret és szerecsen-
diót, 1/2--1/2 drachma szegfűszeget és benzoégyantát, 2 drachma
finomra tört mentalevelet, 4 uncia rozskenyérbelet, elegendő
rózsaecetet. Keverd össze. A puha pépet a gyomor tájékára kell
tenni melegen.

Akik a nagy lázban már félrebeszélnek, azoknál Dr. Sorbait
úr védszerporát alkalmaztuk, mely salátromból, kénvirágból,
mirrhából és kámforból áll. A verőérre pedig skorpióolajból
készült balzsamot, melyről már szóltam. A szomjúság ellen be-
vált szer az égetettmeszes állott víz, vagy a szarvasagancs-
ból meleg levesben föloldott kocsonya. Rendes italnak meg poz-
dorgyökérből, égetett mészből, tisztított árpából és hígvi-
ricgyökérből készült főzetet írtunk elő és használtunk min-
dennap az óhajtott eredménnyel. A nyelv szárazságának a csil-
lapítására tanácsos a többszöri szájöblítés friss vízben ol-
dott prunellakőből...

Akiknél igen megátalkodott a baj, azokkal többször szagol-
tatni kell magan-szerkesztette kámforolajat, amely mindenben
egyezik Heinisius dokt or uréval, ezenkívvül 3 drachma citrom-
héjból, 1-1 drachma fahéjból, egész szegfűszegből, kis carda-

monumból és 1 scrupulus szerecsendiómag-köpenyből, 1-1 uncia rózsavíz, nemesbor, bodzaecet vagy fahéjvíz keverékében fölpuhított göböcskét.

Fejfájás ellen a kevés bodzaecetben áztatott rendes langyos borókabogó-, kumimag- és kámforos rozskenyér-borogatást alkalmazunk. Akik sokat alusznak, azoknak adjunk illékonyságokat, pl. gyantás mészlevet, akik pedig folyvást ébren vannak, azoknak adjunk ellenméreggel kevert savmentes sáfrányos ópiumtinkturát. Rendes italul a följebb említett pozdorjagyökérből, édesgyökérből és égetett mészből, meg árpából készült főzetet alkalmazzunk, ha azonban az epe olajos repülősója észrevehetőleg túlsúlyban van, tegyünk a vízbe egy pár csepp édes salétromszeszt.

Erősítő szerünk a legjobb erősítő víz, az augsburgi gyógyszerkönyv szerint, aztán az alkeremeses erősítő, máskor az erősítő liktárium, néha meg a mészkocsonya cukorral vagy cukor nélkül, melyekből az elsőt meleg tyúklevesben oldhatjuk föl és többször öblögetésére és a megnedvesítésére adatjuk. Székrekedés esetén, amelyben a legtöbben szenvednek a nagy láz folytán, áloéból, sáfrányból és rebarbarából készült labdacsozt szoktunk rendelni, s ebből estétől kezdve 4, 5, 6 szemet adtunk be korkülönbség szerint, ami reggel felé egyszer-kétszer meghajtja őket. Ezek a székrekedések fölcúfolják néha a végbélcsapokat, de csekély siker esetén bélfecskendőhöz folyamodunk, s akkor azt tapasztaljuk, hogy az ürülék igen sokszor egészen összesülve távozik el. Ezen gyógyszerek alkalmazását mindaddig folytatjuk, míg meg nem szűnik valamenyi tünet.

Ha aztán a beteg teljesen jól érzi ~~már~~ magát, azonnal elkülönítjük és az üdülőszobába tesszük s ott még 2-3 napig enyhe izzasztót kap. Végül, mikor már teljesen meggyógyult mindene, egy hashajtóval véget ér a kúra, ruháit elégetik, teljesen új ruhával látják el s azután vesztegzárba küldik..." /Weszprémi kétnyelvű kiadása alapján/

Ausfeld Kristóf 1713. évi pestisiratáról a bécsi egyetem orvosi kara elismerő véleményét közli az Acta facultatis medicae Universitatis Vindobonensis. Ed. Schrauf és Senfeldet. Wien, 1894--1912. hatodik kötete a 499. és 520. lapon. Magyarországi működéséről ugyanazon kötet 232., 289., és 320. lapjain olvashatunk.

Ausfeld doktornak a pestisirodalomban nem kellően ismert elméleti, valamint gyakorlati eredményeire utal, hogy jóval halála után is, 1738. november 29-én, Koller György pozsonyi orvosnak a helytartótanács felszólítására készült pestisellenes véleményezésében is szerepel: "Es hasonló információkra emlékezem, amit Ausfeld doktor, az akkori szegedi tiszti orvos /physicus/ közölt mind a szegedi, mind a bécsi járványról" /eredetiben: /

" Et recorder similis informationis, quae mediante excellentissimo Domino Generale comite Slik Segedino est transmissa, et communicata á Domino Doctore Ausfelt tum Segedini physico existente, cum quo saepius correspondentiam circa hoc malum Pestiferum tenui, qui deinde plane Viennam pro Loimico ibi constitutus est, qui etiam totum Pestiferum tempus ibidem sustinuit"/21/

Ausfeld doktor szegedi működéséhez nemcsak a pestis gyors leküzdése fűződik. Az első szegedi gyógyszerár létesítése is a nevéhez kapcsolódik. Gróf Herberstein Ernő várparancsnok a

pestisjárvány megelőzésére még 1708 júniusában gyógyszerek küldését sürgette a haditanácsnál. Ausfeld a Várban rendezte be a Megváltóhoz címzett katonai jellegű gyógyszerertárat, mely előbb Ausfeld sógora, Beer /nem:Bar!/~~Antal~~ tulajdonába került, kinek utóda, Beer /nem:Peer!/~~András~~ telket kért a várostól gyógyszerertára számára. Reiznernek az a hibás megállapítása, hogy "Ausfeldt halála után, 1713-ban a haditanács megengedte, hogy a gyógyszerertárat özvegye és gyermekei örököljék"-- dokumentumokra hivatkozása ellenére /a dokumentumok elvesztek!/~~nem~~ fogható fel hitelesnek: 1./ Ausfeld 1713-ban a bécsi pestis leküzdésében eredményesen vett részt, az 1713. évi pestisről, annak leküzdéséről még azon évben terjedelmes munkában számolt be, majd visszatért Szegedre, s csak később tért vissza Bécsbe, ahol három hónapos betegeskedés után halt meg. "Özvegye" tehát 1713-ban nem "örökölhette" a katonai gyógyszerertárat. 2./ Amennyiben "öröklés"-ről szó lehetett, csak az képzelhető el, hogy a katonai garnizonhoz tartozó gyógyszerertár Ausfeld házában /épületében/ működött, s az öröklés az épületre vonatkozott. A patikárusság ugyanis megfelelő képesítéshez, gyakorlathoz kötött mesterség volt, de abban a korban nő szóba se jöhetett. A török uralom bukása után, I. Lipót császár idejében, 1688-ban adták polgári személyek részére a legelső patikanyitási engedélyeket. I. Lipót ugyan megengedte Budának és Pestnek, hogy 1-1 patikát állíthatnak fel /1688-ban/, ez a kérdés azonban jogilag még nagyon sokáig tisztázatlan maradt. Mint legfelsőbb közegészségügyi hatóság, az 1723-ban alakult helytartótanács engedélyezte a patikanyitást. A városi tanácsnak nem volt joga engedélyeket adni,

csak az átruházásoknál, a tulajdonos személyének változásánál volt döntő szava. A patika élén csak városi polgár állhatott, és megkövetelték a szakképzettséget. /22/ Ezért furcsa, hogy Baradlai--Bársó /23/ kritika nélkül átvette Reizner állításait.

Bár a további feltételezésektől eltekintünk, megállapítható, hogy Reizner János olvasati tévedései további hibás megállapításokra vezettek a helytörténeti irodalomban, így a Szeged története 2. kötetében is. Már Csajkás Bódog /138./ a Peer nevet Beer-nek valószínűsíti. Egyik sajtónyilatkozatában utal arra, hogy "Beer Antal lehetett ugyan az első katonai /tábori/ gyógyszerár tulajdonosa, 1725-ben működhetett is ..." /23/ Reiznernél mind a "Bar", mind a "Peer" hibás olvasat következménye. A Beer Antal név --minden esetben gyógyszerészi vonatkozásban -- többször szerepel a szegedi tanács jegyzőkönyvében. Így Beer Antal Ferenc helyőrségi gyógyszerész /Pharmacopola Statalis Regius/ az 1744. augusztus 12-i protocollumban a 420-421. lapon, Beer Antal 1747, május 19-én a 912. lapon, Antonius Beer 1746, április 27-én ugyancsak gyógyszerészként egy számozatlan biztosító levélben.

Eszerint Ausfeld Kristóf felesége Beer-leány volt, a sógor Beer Antal. A család tagja volt Beer Ernő /Ernest von Beer/, aki 1735-ben a szegedi piarista gimnáziumban a retorikai osztály tanulójaként saját költségén jelentette meg tanára, Fiala Jakab Ars orandi cum Szegedidos libris quatuor. Budae, 1735. című könyvét. /24/

Az "örökséggel" kapcsolatos cáfolatunkat erősíti meg az a tény, hogy a Beer Antal Ferenc helyőrségi gyógyszerész tulajdonába került helyőrségi gyógyszerterát adósságai miatt

bírói ítélet alapján kénytelen volt eladni Graff Mátyásnak.
/25/

Végül, Szinnyeit kiegészítve, közöljük Ausfeld Kristóf eddig nem kellően ismert és méltatott irodalmi munkásságát:

- 1./ De Anatome Ancillae Altenburgensis, quae Bufones vomuerat.
= Ephemerides Physico-Medicae Germanicae. I.évf. I.tized,
103. észlelés, 208.p. / Boncértkezés Vollgnad Henrik doktor tollából, de Ausfeld tanácsai szerint/
- 2./ Medicamentum antifebrile nitrosum, in omnibus febribus
intermittentibus, excepta quartana, prospero successu
usurpandum = Ephemerides Physico-Medicae Germanicae. II.
évf., 196. észlelés, 403.p. / Salétrom alapú gyógyszer min-
denféle láz --kivéve a febris quartana -- ellen. Összeté-
tele: 4 uncia salétrom, 1 1/2 drachma bórax, 1 drachma
szalmiáksó és 1 scrupulus kénvirág keveréke /
- 3./ Relatio Medica de Peste Urbis Szegedinae in Hungaria an-
1708. saeviente, ad Incl. Caesareum Consilium Bellicum
anno eodem Szegedino transmissa. Viennae, 1708.
- 4./ Ausführliche Relation des in Szegedin und Arrath sich
ereigneten und nunmehr durch göttliche gnadt sopirten
Pestilenzischen Fiebers, wie man sich in der ordnung ver-
halten was vor präservativ Mittl. gebraucht, auf was weis
die Kranke curirt werden und wan sich solche geendet.
Segedin, 1709.
- 5./ Ausführlicher Bericht, wie dasz anietzo 1713. in Wien,
vor und in der Stadt grassirende Contagion nit allein in
allen den biszhero gantz Hungarn durchgelauffenen Contagio

sich gleiche, sondern was signa invadendi, symptomata und eventus habe, neben dem biszhero geführten Methodo, und Annotirung der wohl ausgeschlagenen Mittel so wol ex fonte Pharmaceutico, als Chirurgico. Wien, 1713.

- /1/ Weszprémi István i.m. III. 57--87.
- /2/ Csajkás Bódog 1944. i.m.
- /3/ Szeged története 2. 1985. i.m. 148--149.
- /4/ az egyébként ~~allen~~örizhetetlen, hivatkozott adat téves. Sebész /borbélysegesz/ esetében 40 forintról lehet szó.
- /5/ Reizner János 1899--1900.i.m. I. 211.
- /6/ HKR. Proth. Exp. 1708. okt.14. sz. 1019.lap
- /7/ HKR. Proth. Exp. 1708. június hó. 104. sz. 660.lap
- /8/ HKR. Proth. Exp. 1708. aug.30.sz.; okt. 14. sz.; nov. a 836.,1019. és 1172.lapon
- /9/ Reizner János 1899--1900.i.m. IV. 242--254.
- /10/ MOE II. 38.,39.
- /11/ TermTud. Közlöny 1927. 41.p./
- /12/ Reizner János 1899--1900.i.m. III. 209. sköv.--MOE IV. 25.
- /13/ I.B. Werloschnig -- A. Loigk: Loimographia seu historia pestis, quae ab anno 1708 ad 1713. inclusive Transylvaniam, Hungariam, Austriam...depopulabatur. Styrae,1716.
- /14/ Gyarmati János: Nagy-Mária-Zelli útitárs.Bp. 1884.22-23.
- /15/ Haas Mihály: Baranya. Pécs, 1845. 162.
- /16/ Hornyik János: Kecskemét város története. IV. 206. 218., 302., 397.
- /17/ Hornyik János i.m. IV. 423.
- /18/ Varga Ferenc: ~~Eleg~~Rákóczi Ferenc kora Szegeden. Szeged, 1906. 67.
- /19/ Linzbauer, Franc.Xav.: Codex sanitario-medicinalis Hungaricae. Budae,1852. I. 410--430.
- /20/ I.B. Werloschnig--A. Loigk i.m.
- /21/ Országos Levéltár Acta Sanitatis Lad. B. Fasc.1;444.
- /22/ MOE II. 91.
- /23/ Baradlai János-Bárony Elemér: A magyarországi gyógyszerészet története.I-II. Bp. 1930. I. 298.

SCHLOTZ SÁMUEL

/ SLOTZE ; SLOTZIUS; SLIZOVIUS; KOTZI; KOTZE /

Az Ausfeld halálával megüresedett szegedi helyőrségi orvosi állást Reizner /II.202./ szerint Slizovius orvos nyerte el 1716-ban. Róla sem Reizner, sem Csajkás nem tud közelebbi adatot. Nagy valószínűséggel azonos Schlotz Sámuel orvosdoktorral, aki 1704. március 29-én Nagyszeben város tiszti orvosa lett, és Szinnyei szerint /XII. 454./ ugyanott halt meg 1730. február első hetében.

Weszpréminél /III. 748--774/ Slotze Sámuel névvel szerepel, de két másik nevét is említi: "Slotzius Sámuel úr, az erdélyi Szeben rendes fizikusa". "Az erdélyi nép a maga kifejezés módján Kotzenak nevezte, így lehet olvasni nevét az 1728-ban név nélkül, magyar versekben közzétett kéziratos "Effigies Daciae", vivis depicta coloribus"-ban is, amely szerint gyógyszerért alapított Szebenben és szép családot nevelt ott, különösen szép volt a leánya. Hogy a magyarok különösen sajátos betegségeinek felismerésében és kivizsgálásában szorgalmas munkát fejtett ki, azt id. Pápai Páriz Ferencnek Slotzéhoz 1711-ben küldött válaszleveléből jól meg lehet ítélni".

Mint hogy Weszprémi a "morbus hungaricus"-nak is nevezett csömör /gastritis acuta/ tüneteinek, a maga korában szokásos gyógyításának legrészletesebb leírását találta e levélben, azt teljes terjedelmében közölte /1/. Az 1711. augusztus 2-án írt levél címzettje Kotzi Sámuel nagyszebeni orvos volt, és szakmai kérdéseire adott választ Pápai Páriz Ferenc. A betegség tünetei közül megemlíti a lázat, a tagok elnehezede-

sét, a hányást, a főfájást, az izzadást, a mirigycsomók ke-
letkezését, az ételtől való undorodást, végül a szomjúságot.
A heveny gyomorhurut közismert leírásánál érdekesebb az, amit
a gyógyításáról ír. Megemlíti először is, hogy az asszonyok
ilyenkor "kenetetést végeznek", majd így folytatja: "Az elő-
kelőbbek jószagú ételekkel és nemes borokkal, aztán meg tormá-
val és mustárral vesznek erőt ezen a betegségen, Parasztjaink
pedig, mindkét nemen, hagymás és ecetes ételekkel, meg kemény
munkával és verejtékükkel...gyógyítják magukat". /2/

Mindezek után meglepő a Weszprémre hivatkozó Magyar-Kossa
megállapítása: /3/

" Szinnyei orvosdoktornak mondja, ellenben Weszprémi /III.
358/ szerint nem volt az, hanem csak recipéket írogató műked-
velő. Talán gyógyszerész volt, mert ugyanitt /356./ azt olvas-
suk, hogy Nagyszebenben gyógyszertertárát állított fel. Weszprémi
Stolze-nak és Kotze-nak írja a nevét. Szinnyeinél egyébként
Schlotz /Kotzi/ Sámuelként szerepel".

Nemcsak orvosi végzettségét, hanem elméleti munkásságát is
jelzi, hogy a Lipót császár alapította Academia naturae curio-
sorum kiadványaiban, az Ephemerides Naturae curiosorum 1712.
évi I. és II. centuriájában Dr. Slotzius néven szerepelnek ter-
nészeti megfigyelései:

CXXXII. észlelet: Observ. de ubere herbae Kali /Szinnyeinél:
Kaldi!/ proventu in Transsylvania. / A herba Kali előfordulása
Erdélyben./

CXXXIII. észlelet: Observ. de succino fluido in Walachia
reperiundo. /Az Oláhországban található folyékony gyantáról/

CXXVI. észlelet: Observ. de auri solis calore maturatione
/Szinnyeinél: caloratione!/ /Az aranynak a napmelegséggel

való érleléséről/

Ezen egyszerű észleletek, különösen az utóbbi, naív, alchimista ihletésű, Descartesre visszavezethető leírás mellett még lehetne "recipéket irogató műkedvelő", a "Szeben rendes fizikusa" megállapítás és a doktori cím azonban bizonyossá teszi, hogy orvosról /physicus/ van szó. Szakmai elmélyültségének jele Pápai Párizzal való kapcsolata is, kinek levelének első /olvasatában csonka/ mondata, majd /ugyancsak csonka/ folytatása így szól: "Acceptis tuas rarae humanitatis--" vagyis: Megkaptam a te ritka műveltségre valló--, majd így folytatja: Ami az általad kérdezett betegséget illeti, melyre nézve megtisztelőleg véleményemet kéred -- ezúttal fogadd rövid válaszomat." /4/ Gortvaix /70./ a XVIII. század híres és tudományművelő orvosai közé sorolja. Legújabbban Petrik Bibliográfiájának pótlásában jelent meg egy kis írásának ismeretése: Kotzi Sámuel: Apostrophe gratulatoria ad...Andream Teutsch a - - urbis physico. Cibini, 1711. Heltzdörffer./2/ lev.- 2.^a /5/

Feltehetően Scholtz fia volt az a brassói városi orvos, akit Dr. Slotzius néven emlegetnek /6/ és azon ismert foglalkozású szülők közé tartozik, kinek fia, Kotzi néven, a nagyszombati orvostudományi kar hallgatója volt, és diploma nélkül folytatott külföldi tanulmányokat Prágában 1775-ben. /7/

/1/ Wespriemi i.m. II. 357--359.

/2/ Vita Zsigmond: A csömör orvosi és népi gyógyítása a XVII--XIX. században.= Orvostörténeti Közlemények 1965. 34.sz. 31--35.

/3/ MOE IV. 15.

- /4/ Wespriéni i. m. II. 357--359.
- /5/ Magyarország bibliográphiája 1712--1860. VII. Pótlások
Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712--1860. c.
művéhez. 1701--1800 között megjelent magyarországi /és
külföldi magyar nyelvű/ nyomtatványok. Bp. 1989. 270.
- /6/ Festschrift zum 80. Geburtstag Max Neuburgers. Wien, 1948.
368--369.
- /7/ Duka Zólyomi Norbert: A nagyszombati orvostudományi kar
hallgatói. = Orvostudományi Közlemények 1966. 40.sz.,
17--70.

FÄHNDRICH /FENDRICH/ ZSIGMOND FERENC

/ -- Szeged, 1752. /

Reizner János valami okból kifelejtette a régi szegedi orvosok felsorolásából Fährndrich Zsigmond Ferenc nevét, így Szeged első tiszti orvosa kimaradt az orvostörténetből, és a Szeged története 2. kötetében is csak mint katonaeorvost említik. A régi szegedi orvosok névsora hiányosan került be Magyary-Kossa Gyula munkájába. Linzbauer /II.224./ szerint 1747-ben csak öt chirurgus /borbélysebész/ lakott Szegeden. Magyary-Kossa -- Reizner alapján -- úgy tudta, hogy csak ezután szervezték meg a városi tiszti orvosi állást, aminek javadalmát évi 60 forintban állapították meg, ami a 18. század végéig fokozatosan 300 forintra emelkedett. Az új állásra azonban nem volt jelentkező és csak 1759-ben lett betöltve Schiller Antallal. /1/

Csajkás Bódog levéltári kutatásai alapján vált ismeretessé, hogy a város első tiszti orvosa Fährndrich Zsigmond volt. Az 1742. június 1-jei tanácsi jegyzőkönyv szerint Franciscus Sigismundus Fährndrichet, a filozófia és orvostudomány doktorát, a királyi csapatok orvosát, április 24-től évi 100 frt fizetéssel Szeged város orvosává is kinevezték. Ő volt tehát az első orvos Szegeden, aki városi alkalmazásba került. Fährndrich halála után a szegedi helyőrség orvosa 1752. október 10-től Schiller Antal lett, akit az 1760. április 24-i tanácsi jegyzőkönyv szerint városi tiszti orvosnak is megválasztottak. /2/

Tehát 1742. április 24-én lett évi 100 forint fizetéssel a város első tiszti orvosa /Medicus Peculij Regii Szegedi-

ensis, Civitatis Physicus/ Föhndrich Zsigmond Ferenc, a böl-
cselet és az orvostudomány doktora, aki már ezen időpont e-
lőtt is Szegeden volt, mint a várban állomásozó katonaság
orvosa /Caes. Reg. Fortalitij Medicus. Statalis /nem:Stabalis!/
Regius Medicus/. Pápáról származott nemesi családból, a csa-
lád Nagy Ivánnál nem szerepel. Apja Föhndrich Ferenc. A böl-
csészdoktori fokozatot a bécsi egyetemen szerezte meg 1736.
július 30-án ^{/3/}, orvosdoktorrá a páduai egyetemen avatták
1737. december 25-án. ^{/4/} Még szegedi városi szolgálatbalé-
pése előtt, mint egyetlen orvos a városban, részt vett a sze-
gedi főbíró által elrendelt egyik boncoláson.

A szegedi tisztí orvosi /physicus/ állás nem volt éppen
a legkényelmesebb. Fárasztó és nehéz volt magángyakorlat foly-
tatása a nagy területen fekvő városban, ahol az utak sem vol-
tak valami jó állapotban. A fizetés is alacsony volt. Az első
városi orvos igen lelkiismeretesen látta el feladatát. Minden
évben megvizsgálta a város egyetlen gyógyszerterét, a tanács
rendeletére szakvéleményeket adott, vizsgáztatta a város bá-
bait és borbélyait. A borbély-céhbe való felvétel ugyanis az
orvosi vizsgáztatás eredményétől függött. Így például, mikor
Szilberpauer Györgynek János nevű borbély fia külföldi ván-
dorlásából hazatért, kiküldött városi tanácsnokok, mint tanúk
jelenlétében Föhndrich doktornak több, mint száz kérdésére
kellett felelnie, majd elmondania a tapasztalkészítés és sebgyó-
gyítás módjait. Így a borbélymesteri fokozat elnyerésére al-
kalmasnak bizonyult. ^{/5/}

Röviddel Föhndrich doktor szolgálatba lépése után /1743/
a városiak panaszt tettek a bábák ellen, mert az előírt vizs-

gáztatási kötelezettségüknek nem tettek eleget. A tanács elrendelte, hogy tegyenek vizsgát, ugyanakkor eltiltotta Husz Vencel hóhért a betegek gyógyításától. /6/ A hóhér nem tartotta be a tanács tilalmát, mert Fährndrich hét év múlva újra panaszt emelt ellene kuruzslás miatt. Ezzel szemben a tanács nem mindig volt elnéző a kuruzslással foglalkozó asszonyokkal szemben. Fährndrich intézkedett: 1743-ban eltiltotta Kiss Margitot a súlyos betegek és sérültek kezelésétől. Csupán házi szerek használatát engedélyezte számára oly kisebb megbetegedéseknél, melyek nem tartoztak a borbélyok hatáskörébe. A bábák vizsgáztatásának szükségességével kapcsolatban írt javaslatára a tanács elrendelte, hogy valamennyi bábának vizsgáznia kell. /7/ A tanács e határozatával megelőzte a helytartótanács ilyen irányú általános rendelkezését.

A városi orvosi teendőkön kívül sok dolga akadt az örökösödési háborúk során fogságba esett és a városban elhelyezett franciák gyógykezelésével is. Ezen külön munkájáért a nádorispánhoz fordult ellenszolgáltatásért. /8/

Mint a város egyetlen orvosa, teljes szigorúsággal küzdött az elharapódzott kuruzslások és az egészségügyi személyzet tudatlansága ellen. Keményhangú beadványokban fordult az elnéző tanácshoz, a fenyegetéstől se riadt vissza. Nagy érdeme, hogy idegen hangzású neve ellenére ő az egyetlen szegedi orvos a 18. században, aki magyar nyelvű beadványokat írt a tanácshoz.

Íme, az 1750. január 25-én kelt levelének egy részlete, mely Friedrich Márk borbélymester lelkiismeretlenségét és a város szomorú közegészségi állapotát írja le:

"...Azért T. és N. Tanács vizsgálta meg, hogy ki annak az oka, hogy annyi nyomorút az városban vagyon nem egyib, hanem hogy mindenek orvoslanyi szabad. Az hóhér, apotikárius a mely két féle jurisdictio allat vagyon, úgymint Militaris és Civilis, a ki magát Medicusnak hasalítja, de ki addot ezeknek Licentiátust, avagy helyvet gradust, hogy ő nékie szabad praktikálnyi, bizony job, hogy maradgyon az mosárnál és jo törje az porokat, és ne hibázan az orvosságok csinálásában: az hóhér pedig maradgyon az igazság fegyverénél. Chyrurgusok a külső nyalvaláknál, vén aszszonyok kenéseknél. 2-de egy jo Bába nintesen az városban, a hollott illen királyi városban köllene leg alább 2 lenyi, a mellek examinátusok volnának...tilcsák meg az apotekáriusnak az orvoslást, mely ütet absolute nem illeti...az hóhérnak, Barbíroknak, vén aszszonyoknak kötessék bé nékiek, hogy ne avassák magokat ollen állapotban, mel őket nem concernál... Szegedini 25 Jan. 750. Humillimus servus de Fährndrich Phil. ac Med. Doctor nec non Caes. R. Fortalij Medicus". /9/

Beadványa a tanácshoz szomorú képet fest Szeged közegészségügyi viszonyairól. Panaszában szerepel még, hogy a város borbélysebészei tudatlanok és lelkiismeretlenek, állandóan részegeskednek, a sebészcéhnek kiadott tilalom ellenére eret vágnak özvegyasszonyokon és leányokon, akik ezt magzatelhajtási célból végeztetik magukon. A vénasszonyok mellett még a patikus is kuruzslással foglalkozik, éppen úgy, mint a hóhér. Arról még ő sem tett említést, hogy a borbélysebészek a városban igen elterjedt szokás szerint pusztán nyereségvágyból felvágták az újszülöttek nyelvét.

/Csajkás Bódog levéltári kutatásai alapján: Protocollum /

/1/ MOE IV. 10.

/2/ Dudás Béla: Járványok és közegészségügy Szeged történetében 1686--1849. Szeged, 1982. ~~Kézirat~~. Szonogi-könyvtár. 25. p.

/3/ Veress Endre: A páduai egyetem magyarországi tanulói-nak anyakönyve és iratai. Bp. 1915. 136., 286--287.

/4/ Veress Endre: Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. I-II. Bp. 1915-1917. 134--318. MOE IV, 1., 101.

/5/ Protocollum 1744. febr. 3., 326.; febr. 5., 329--330.

/6/ Protocollum 1743. júl. 1., 210.

/7/ Protocollum 1743. júl. 1. 210.

/8/ CsmL Közig. irattár, számozatlan, 1743. június 8.

/9/ CsmL Közig. irattár, számozatlan, 1750. január 25.

KNIE MÁRTON JÓZSEF

/Pest, 1760 e.-- Pest/?/ 1788 u./

Eletrajzi adatai bizonytalanok. Pesti származású, a pesti egyetem hallgatója volt, a kórtant és belgyógyászatot Shore-tits Mihálynál hallgatta. Bár kötelező tankönyvei Boerhave: Institutiones medicae, és Praxis medicae, valamint van Swieten Commentárjai voltak, a betegségek okait a népszerű bécsi orvosprofesszornak, Maximilian Stollnak /1742--1782/ munkáiból vette. Stollnál az időjárási tényezők nagy szerepet játszottak az epidémikus betegségek kialakulásában. A rosszindulatú epidémikus lázak okozója az időjárási viszonyok következtében rothadó epe, s ez a rothadás áttérjed a bélnyálkahártyára és a vérre is. Stolltól származik a gyomoreredetű /gastricus/ és az epe eredetű /biliosus/ betegségi constitutio. Stoll előszeretettel alkalmazza a hánytatókat és hashajtókat, de ritkán vág eret. Mindezen elvek tükröződnek Knie Márton szegedi éves jelentéseiben is az időjárás részletes tárgyalásában, a betegségek oki meghatározásában és a gyógyítás módjában. /1/

Doktori disszertációja is Stoll elmélete szerint az 1771--1772-ben az ország több részében, de különösen Pozsony és Sáros megyékben járványosan fellépett hagymáznak egy nemével, a "febris bilioso putrida"-nak, rothasztó epeláznak nevezett betegséggel /typhus exanthematicus; kiütéses tifusz/ foglalkozik /Dissertatio inaug. medica de febre putrida. Budae, 1781./.

Ezen betegség fellépésekor a helytartótanács összehívatta a pozsonyi orvosokat, hogy tanácskozzanak a betegség lényege,

minősége, symptomái és gyógyításának módja fölött. Haeser nagy orvostörténeti művében /Lehrbuch der Geschichte der Medicin, 1845./ Die biliöse Krankheitsconstitution cím alatt írja: A rothadásról szóló tan új stádiumba lépett Stoll fellepésével. Boerhaave egyik tanítványa, de Koker már 1719-ben az epét állította minden heves és hosszas betegségek okozójának. Stoll a febris maligna okául a megromlott epét s az ez által a bélnyálra, a chylusra és a vérre átvitt rothadást tartja. /2/ Hogy Knie Márton Stollt követi, annak magyarázata, hogy csak a XIX. század második felétől kezdve ismert, hogy a betegség kórokozója a beteg ember vérében van, és a tetűvel való fertőzés révén jut más ember szervezetébe.

Minthogy több utalás van rá, Knie mint végzett orvos, feltehetően 1781-ben Pesten kórházi gyakorlatot folytatott. A szülészetet is tanulta a pesti egyetemen, eredményességének köszönhetően végzett Szegeden 1785-ben halott anyán császármetszést.

1782-ben folyamodott a szegedi tiszti orvosi állás elnyerésére, kérését 1782. március 8-án tárgyalta a szegedi tanács a Protocollum 119.sz. feljegyzése szerint. Az állást elnyerte, de 1782. április 16-án levélben értesítette a tanácsot, hogy elfoglaltsága miatt csak májusban érkezhetsz. Kérte, hogy addig gondoskodjanak lakásának kitisztításáról. /3/ 1785-ben kérte a város polgárai sorába való felvételét. /4/ 1786-ban a Rókus városrészben majorházat vett magának 302 forintért a Kériek vagyonának árverése alkalmával. 1787 végén bejelentette a tanácsnak, hogy 1788 április végén távozni akar Szegedről. 1788. május 1-jén vált meg állásától.

Amilyen szűkösek életrajzi adatai, olyan gazdag szegedi hat évének orvosi gyakorlatáról az utókorra maradt anyaga. Szegedi munkásságának összegezése a Pestre távozás után kiadott könyve Szeged egészségügyi helyzetéről és a különböző betegségek előfordulásáról.

1788-ban megjelent könyvének / Clinische Anekdoten über die Sanitäts-Beschaffenheit der königlichen Freistadt Szegedin. Pest, 1788./ Szimnyeinel a cím és a megjelenés helye téves! /előszavában azt írja: "Szándékom volt, hogy azokat a gyakorlati megfigyeléseket, melyeket szegedi városi physicusként hat éven át gyűjtöttem, melyek némelyikébe egészségügyi beszámolókat is belevettem, most szűkre szabva összefoglaljam... Amiért is ezeket az eseteket nyomtatásra átadtam, nem az, hogy általuk az emberekkel valami újat közöljek, hanem hogy eljövendő hivatalbéli utódomnak előzményeket szolgáltatassak arról, hogy az ő várható betegei odahaza Szegeden milyen betegségeknél vannak kitéve" /német nyelven/. Ezután bemutatja Szegedet, a város egészségügyi helyzetét:

"Szegedin, vagy Szeged, Felső-Magyarországon /az akkori birodalmi térkép szerint! / szabad királyi város, a Tisza mellett fekszik ott, ahol a folyó a Marost befogadja, 24 mérföldre Pest alatt és 12-re távol Temesvártól. / A földrajzi mérföld a Föld délkörfokának 1/15. része, kerekén 7500 méter, a hajózási mérföld 1853,1 méter. Őse a rómaiak "2000 lépése" /duo millia passum/. Szerzőnk a földrajzi mérföldet használja. Eszerint a távolság Szeged és Pest között 24 mérföld / $7500 \times 24 = 180$ km./, Szeged és Temesvár között 12 mérföld / $7500 \times 12 = 90$ km.//

A város fekvésének további részletezése:

"Pesttől idáig sík terület van, amit Nagy Kecskeméti pusztá néven ismernek régtől fogva...Egyébként a város a 46. és 47° foknál fekszik, napkeletről a Tisza, napnyugtáról és északról a Kis-Kunság, délről pedig a Bácsi vármegye határolja".

Az egészségügyi helyzet a város fekvésének részbeni következménye: a gyakori pocsolyák mellett a vidék évente ki van téve az áradásoknak, melyek még több helyi betegséget okoznának a dohos párával és a nyálkás, poshadó vízzel, ha a gyakori északi szelek a levegőt meg nem tisztítanák. Minthogy a kutak vize eddig ihatatlan volt /és itt zárójelben közli a munkásságát dícsérő adatot, hogy 1787-től három kút tétetett ivásra használhatóvá/, a lakosság arra kényszerült, hogy a Tisza vizével éljen. Ezért is épült a város a parton hossziránt.

A kutak tisztítása felsőbb utasításra történt. Ugyanis a császári biztos, gr. Teleki Sámuel 1786-ban utasította a tanácsot, hogy a lakosság részére gondoskodjék iható kútvízről és elegendő számú kútról. /5/ A tanács kitisztíttatta a Rókus városrészben levő kutat, de a Tisza-vízhez szokott lakosság --Knie Márton jelentése szerint-- csak különös szükség esetén használja ennek a kútnak vizét. /6/

Knie doktor a betegségek /lázak/ fő okát az időjárási és környezeti tényezőkben látja. Különösen a Quartanfieber /febris quartana= malária/, a Witterungfieber /febris annuae=váltóláz/, a Faulfieber /febris putrida; rothasztó láz/vagy Fleckfieber /typhusos láz/ szerepel a leírásokban. Mint írja, a negyednapos láz /malária/ az ország hegyes vidékein kevésbé fordul elő, mint a Tisza mentén, s noha az epe-láz a hűvös Pannó-

niában éppúgy előfordul, mint a forró Itáliában, mégis a tapasztalat bizonyítja, hogy a betegségek a különböző éghajlati, természeti környezeti, nemkülönben a helybéli életrend és szokások szerint különböző, és növekvő eltéréseket mutatnak. A humorálpáthológia alapján közli, hogy a krónikus vagy hosszantartó betegségek is az évszakhoz kötötten jelentkeznek. A tüdő-, vagy vízibetegeket elsősorban nyáron önti el a sok epe, ezzel szemben a nagy hideg tél a vérnek bőségét növeli, ami a tüdőbajban a gyulladás növekedését okozza, a vízkór pedig pleuritist, helyi gyulladásokat okoz. Megjegyzi, hogy a Szegeden töltött hat télen nagy hideg nem volt, ami a gyulladásos betegségeket elősegítette volna. A különböző kórismék mellett a lázak megfigyelését minden betegség iránytűjének tekinti.

A kiválasztott kóreseteket részletesen elemzi, ami nemcsak helytörténeti, hanem orvostörténeti vonatkozásaival is érdekes, ezért néhány részletet ismertetünk.

Első esetbemutatása 1784-ből való. Jakobus R. 45 éves lakatosmester tüdőbajba esett, napközben erősen köhögött, a köhögés estére még rosszabbodott. A köpet sárga, bűzlő és vizes volt. Ha nappal nagy mennyiséget kiköpött, estére enyhülés következett. Kezdetben China-kérget, majd Radix poligalát, Lichen Islandicumot vett be teával, esténként pedig Cynoglossopillula massát. Egyedül az utóbbi rontott az állapotán: a köpethányás megszűnt ugyan, de a köhögés erősödött. Lágyító eszközöket /emollentia/ vezetett be, tejet rendelt ivásra, végül extracto hiosciani pillulákat és ópiumot estére, egyszerű diéta mellett. Ezzel a köpethányást kényszerítette, a köhögést gyengítette. Az éjszakai izzadást sós teával eny-

hitette, de nem tudta a fogyást megállítani. Két hónap alatt a baj rosszabbodott. A beteg megtagadta a gyógyszerek bevitelét. Knie doktor naponta nagy mennyiségben itatott sós vizet a beteggel, közönséges italul tejet rendelt, estére pedig hyosciami extractumot és ópiumot írt elő. Miután a beteg 18 korsó vizet elfogyasztott, a baj alábbhagyott, a köhögés és köpet elmaradt, a beteg visszanyerte korábbi erejét. Knie 1788-i elutazásakor a legjobb állapotban leledzett, és műhelye előtt állt. Knie doktor másik 17 esetet említ, akiket a bécsi kórházban az ún. háromságos oldalról megvizsgált és gyógyíthatóságukról nagy lehetőséget látott. Az Extractum hyoscianumot ópiummal keverve a hasonló esetekben mindig előnyben részesítette a massa pillularum de Cynoglossoval vagy a Styraceval szemben.

Knie szerint nyár folyamán gyakori volt a rothasztó láz /febris putrida/, melyet a lakosok az erős italok helytelen használata által kapnak meg a vér sok lacsapolásával, de az epeláz tartós rothasztó lázzá alakul át. Ritkán jelentkezett petéccsel /acne/, hanem leggyakrabban mint Febris putrida suburralis /melynek jelentőségét Knie 1781-ben a febris putridáról szóló disszertációjában mutatta ki/.

Az őszi idő több hideglázat, vérhast hozott. Leggyakrabban a negyednapos láz /malária/ következett be, amire példát is bemutat: 1783 október havában életének 42. évében megbetegedett egy erős, vérbő alkatú férfi Tertiana larvata-ban vagy Trenka professzor klaszikus maligna lázában. Ervágás után elsősorban china-kéreggel gyógyította. A lázas betegségek

leküzdésében a kinin szerepét igen nagyra értékeli / a láztalanság eléréséhez legalább négy lat szükséges/.

1787-ben egy 13 éves leány tifuszos lázzal /Fleckfieber/ került hozzá kezelésre, akinél betegsége negyedik napján törték ki a foltok. A vállak közé helyezett hólyaghúzó szerek /Vesicatorflaster = vesicatoria/ használata után izzasztó szereket és opiátot adott neki, lágy kötést alkalmazva a mellre.

Tavasszal jelentkeztek a harmadnapos lázak /Febris tertiana/, de nem tartottak hosszan. 1788 márciusában kezelt egy 46 éves epés alkatú férfit, Paulus R-t, akinél Tertiana duplicata larvatát ismert fel. Több napon át nagy mennyiségben adott neki chinafa-kérget és a hátára hólyaghúzó szereket tett. Ilyen lázas esetekben a china-héj olyan gyógyszer, ami nélkül orvost se hívnék magannak --írja.

1788-ban a helybéli katonai kórházban egy 27 éves francia katonát anasarca miatt kellett volna gyógyítania, de kitűnt, hogy a betegség scabies repulsának /Krätze;rüh/ felelt meg. A bécsi kórházban kezelt három másik esetével hasonlítja össze.

Endemikus betegségek

Minthogy sem Reizner János, sem Dudás Béla, sem a Szeged története 2. kötetének szerzői Knie Márton könyvét nem olvasták, a "szegedi tájkór" kérdésében tévednek. Szerintük /Reizner alapján/ három volt: a csömör /herpes/, a pattancs /acne/ és a pokolvar /furunculus/. Az első esetben a tévedés történeti-etimológiai alapú. A Gyöngyösi Szótártöredék /1560/ ^{17/} 4528. szerint: "Chalaza: Collectio sub cute: Beor alatt walo: chiono chiemer." Viszont Szikszai szótárában /1590/ ^{18/} 1686 már:

"Nausea: Et ocknek meg vtalasa, cziomoer". Később "magyar betegség" néven is emlegették, miként a hagymázt /typhus/is. A zsíros ételek fogyasztása következtében igen gyakran fordult elő --főleg a jobbmódúaknál. Ha mindennapi nyelvi jelentését akarjuk megtudni, elfogadjuk a Czuczor--Fogarasi szótár^{19/} /1862--1874. I. 1068./ jelentését, ami szerint a csömör: "magyar betegség, mely zsíros, kövér ételektől ered, s a váll lapockák között támadt csomókban jelentkezik. Kenés, rázás, dörzsölés, gyúrás által szokták orvosolni, eloszlatni".

Knie Márton közlése szerint: "Tsömör, a magyar kifejezés szerint, az a képtelenség, hogy az ételét megeméssze, a gyomor tönkremenése, mely hasmenéssel, böfögéssel jár. Az ételektől undorodunk, hideg borzadás jelentkezik, más megfigyelések szerint a bőr alatti mirigyek megduzzadnak... Ennek a betegségnek az ittlakók gyakran ki vannak téve a szalonna és más húsételek fogyasztása miatt." Sajátos magyar kezelést is közli: fokhagyma levét ecettel kevernek, ami a kenőkúrához tartozik. Többnyire egy öreg javasasszony azzal a hátat bekeni és a beteget többször megmaszírozza. Ha nagyobb a baj, a beteg hátát lábbal kell taposni. A baj ettől a dörmökléstől elmúlik.

Mind a tünetekből, mind a népies gyógykezelésből nyilvánvaló, hogy nem a herpesz-vírus által okozott fertőzésről van szó, hanem gastritis acutáról.

A második tájbetegségnél is tévednek az említett szerzők. Knie Márton nem az acnet, hanem a negyednapos lázat /Quartan-fieber; febris quartana; Vierfieber = malaria quartana/ em-

líti, mely minden évszakban előfordul, mégis gyakrabban ősszel, és nehéz gyógyítani. Eredete a levegőnek és a szürke, nyálkás Tisza-víznek tudható be. A hidegrázással és hőséggel járó váltóláz általában 3-4 hónapon át tart, nem ritkán egész évben.

A chinin-kúrát lázas esetekben alapvető eljárásnak használó Knie Márton érdekes módon rájött arra, hogy a chinin-kezelés kapcsán nem mindig érhető el a kívánt eredmény, sőt olykor /allergiás személyeknél/ életveszélyes szövődmény lép fel. Hogy az ország jelentős terjedelmű mocsaras-lápos vidékein gyakran fellépő maláriás lázakra nem figyelt fel kellően az utókor kutató, abból következik, hogy a betegség helyett a lázzal jelölték, a kiváltó okot pedig az Anopheles-szúnyog szerepének ismerete hiányában a rossz levegőben /malaria!/ látták.

Az eddigi irodalomban felsorolt három "tájkór" közül csupán a pokolvar /furunculus/ szerepel Knie Mártonnál táj-jelleggel: "Furunculus, vérkelés, magyarul pokolvar barnásfekete szemölcsök a földi mogoró méretben, bár láttam ugyanezt kissebben és nagyobbban, aminek az összes ittlakó gyakorta alá van vetve. Minden évszakban előjön, bár gyakrabban ősszel figyelhető meg, inkább a férfi nemet támadja meg, inkább a fiatalot, mint az öreget." Néhány esetet felsorol, megjegyezve, hogy hat éves szegedi praxisa alatt alig tíz esete volt, mert a borbélyok vagy a javasok kezelték a bajt, és nyúlhájjal kenték a furunculust kifakadásáig.

Mint hogy Knie könyve egyetlen példányban található a

Széchenyi Könyvtárban, tapasztalatunk szerint senki sem ismertette, nem használta fel munkáiban, mellékletként közöljük.

Számunkra a könyv mellett jelentősek a város magistrátusához beadott éves jelentései is. A helytartótanács rendelkezéseinek megfelelően ugyanis Knie doktor összefoglaló éves jelentései beszámolnak az időjárásról, az észlelt megbetegedésekről és az egyes betegségeknél rendelt gyógyszerekről.

Az 1785. évről szóló jelentés összefoglaló adatai:

Januárban enyhe lefolyású harmad- és negyednapos lázat észlelt. Csecsemőknél féregtől származó lázat /febris verminosa/. /A holland Van Den Bosch felfogása jelentkezik itt a bélféreg- okozta rosszindulatú lázakról./ Kezelésére keserű hashajtókat használt.

Februárban angina inflamatoriát és pleuritist, ezeknél érvágást alkalmazott.

Márciusban colica flatulenta, itt hashajtókat és sós beöntéseket rendelt.

Áprilisban a nyálkától /phlegma/ származó indigestibilitas stomachi, febris suburalis mucosa fordult elő. Ilyenkor az érlökés lázas, kicsi és puha volt, állandó aluszékonysággal. Kezdetben sós oldószereket rendelt, később hánytatókat, többnyire flores Arnicae-t tea formájában.

Májusban phthisis, a kezelés palliatív volt. Ezenkívül catharrus rheumaticus, febris rheumatica. Ezeknél izzasztókat használt.

Júniusban febris biliosát kezelt hánytatókkal.

Júliusban sok hasmenés /cholera/ fordult elő, ópiummal kezelte. A hasmenés megszűnése után hánytatókat rendelt.

Augusztusban jelentkezett a "febris autumnalis", amely cortex peruvianus /chinafa-kéreg/ szedése után megszűnt. Észlelt még epelázatot /febris biliosa/ és epés hasmenést /diachiaea biliosa/.

Szeptemberben rheumaticus láz uralkodott. Decemberben a febris saburrealis. Az endémiás betegségek közül a furunculust említette, mely az év minden szakában előfordul, leggyakrabban tavasszal. E betegségnél a nép a legritkábban vette igénybe az orvos segítségét, nyúlhájat rakva rá, gyógyította.

Ugyancsak 1785-ből származik az a jelentése,^{10/} melyben egy 8 hónapja gravid 38 éves asszonyról azt írja, hogy a halott anyán császármetszést végzett:

"Femina Hungara N.N. suae aetatis 38 annorum, antea habuit quinque proles, nunc in 8 mense gravida, ex majore labore peracto 22 Julij 785 incidit haemorrhagiam uteri, quae cum ipsa moderata videretur, nullam illius curam habuit, licet usque ad ultimam Junij continuavit, qua die haemorrhagia acuta, circa secundam pomeridianam expiravit. Quod nini denunciaretur, sectionem caesaream, in cadaveri fieri non internisi, inveniebantur gemelli, sed uterque rationaliter a praegressa haemorrhagia mortuus."

Vagyis: egy 38 éves magyar asszonyt, aki már öt gyermeket szült, újabb terhességének 8. hónapjában, 1785. július 22-én nehéz munka végzése után méhvérzés lepett meg. Mivel azt mérsékeltnek tartotta, nem törődött vele. Július utolsó napjáig tartott ez a kisebb méhvérzés és e napon újabb heveny méhvérzése jelentkezett s még annak délután 2 óra tájban

meghalt. Mikor a halálesetet jelentették Knie Márton városi orvosnak, ő nem mulasztotta el elvégezni a császármetszést a halott anyán. A műtét során fiú koraszülött ikerpár került napvilágra, de mindkettő halott volt. Az előrehaladt méhvérzés következtében haltak meg. A jelentés szűkszavú, így nem tudjuk, hogyan folyt le a műtét. E jelentés minden bizonnyal a legkorábbi hazai feljegyzés, amely halott anyán végzett császármetszésről szól.

Az 1786. évről szóló jelentése /11/ 1787. január 1-jei keltezéssel jól tükrözi Stoll hatását, minthogy részletes havi időjárási beszámolónak is megfelel:

Januárban harmadika és negyediké havazásától eltekintve az egész hónap esős volt, a levegő hideg. A betegségek közül a szélkólikát /Wind-Colica= colica flatulenta/ említi, melyhez hidegláz /Kalte Fieber/ járul. A bélsár a belekben megakad /colica stercoralis/, ezért elsősorban a Klistélyozás segít.

Februárban egész hónapban havazott, tizedikén jégesővel, a szél gyengült, de a hideg maradt. Megfázásos lázak /kathar Fieber= febris catarrhalis/ fordultak elő.

Márciusban viszonylag sok hó volt, 7-én erős vihar. Betegségek: hidegláz /kalte Fieber/, negyednapos láz /4-tätigen/ ani chinin-kóreggel kezelve rosszabbodott, de hosszabb ideig szalmiákkal kezelve javult. A forró lázak /hizigen Fiebern/ közül egyedül a reumás láz /Fluss Fieber= febris rheumatica/ fordult elő, melynél ugyancsak klistélyt, valamint emeticumokat használt.

Áprilisban esett, hideg volt. Negyednapos lázak /febris

quartana= malária/ a forró lázak /hizigen Fiebern/ mellett, melyek epés lázak voltak /Gall Fieber = febris biliosa/.

Májusban elállt az esőzés, de állandó volt a szél, csak 11. és 18. között volt szép idő, kellemes levegő. Betegség ritkán fordult elő.

Júniusban többnyire esett, 26-án erős villámlás volt, 16.-án viharos, majd hűvös idő. Epés láz /Gall Fieber/ fordult elő fejfájással, gyomorpanasszal.

Augusztusban általában esett, főleg 11., 16., 18., 24-én, amikor erős villámlás is volt, a levegő lehült. A betegségek közül hideglázak /kalten Fiebern/, reumás lázak /Fluss Fieber/, fogfájások, oldalfájások, tagfájások fordultak elő.

Szeptemberben többnyire esett, villámlott is. Betegségek: szélkólika /Wind Colica/ és hidegláz /kalte Fieber/, mindennapos láz /altätige/ és harnadnapos láz /3 tätige/ hányással.

Október hónap eleje esős, hideg és szeles, a hónap végén hó is megjelent. Betegségek: szélkólika /Wind Colica/ és negyednapos lázak /4 tätigen Fieber/, amit sal ammoniacummal és sulphur auratummal kezelt.

November ugyancsak esőzéssel kezdődött és az eső 22.-ig tartott. Kevés betegség fordult elő: nátha /Schnupfen/, hurut /Cathar/, orbánc /Rotlauf/ és hasmenés /cholera/, többnyire láz nélkül.

December berult, 13. és 14-én esett, 23.-tól havazott. Betegségek: forró lázak, mint tifuszos láz /Fleckfieber/, vörös Riesel /bárányhimlő, vörheny?/ és petécs /furunculus/. Ezenkívül betegségek közül egyedül a furunculust /Blutgeschwür/ említ, mely egész évben előfordul, de főleg nyáron, midőn

az epés hatás uralkodik. /...sz.melléklet/

Az 1786. utolsó negyedévi jelentése szerint a venereás betegségben szenvedők vénasszonyokhoz fordulnak, akik cinóberrel kezelik őket. Ezért a császári biztos elrendelte, hogy a helytartótanács rendelkezéseinek megfelelően a tanács tiltsa el az öregasszonyokat és az egyetemi oklevéllel nem rendelkező borbélyokat a gyógyítástól, a rendelkezés ellen vétőket pedig büntessék meg szigorúan. /12/

Az előírt feladatok mellett, melyekre az 1770-ben kiadott egészségügyi szabályzat /Generale normativum in re sanitatis./ /13/ szerint kötelezettséget vállalt a gyógyszerészek, borbélyok, bábák ellenőrzésére, a kuruzslók felfedezésére, a szegények ingyenes gyógykezelésére. Több olyan egyéni kezdeményezésével találkozunk, mely lelkiismeretességét, orvosi elhivatottságát és jó képzettségét bizonyítja.

1785-ban a marhavész /lues pecorum/ idején a tanács küldte Kniet, hogy állapítsa meg a betegség okát, a beteg, a lábadozó és elhullott állatok számát, és a helytartótanácsához készítsen erről táblázatos kimutatást. /14/

Az 1784. évről készült egészségügyi beszámolójában megemlítette, hogy az április hónapban tapasztalt megbetegedések oka nem csupán az árvízben, hanem a város területén a laposban levő két temetőben is keresendő. A beszámoló eredményeként a helytartótanács jelentést kért a tanácstól arra vonatkozólag, hogy a közegészségre kevésbé ártalmas helyre eddig miért nem helyezte át a temetőket, amint azt az előző intézkedések is előírták. A főbíró magához rendelte Kniet, és tudtára adta, hogy a temető áthelyezéseinek kérdésével a tanács már március 7-én foglalkozott. /15/

Nem voltak eredményesek szigorú elvei és intézkedései a tanács részéről más esetekben sem. Az 1727-ben kiadott helytartótanácsi rendelet /16/, hogy a gyógyszerárakat és a bennük levő gyógyszereket a városi orvos szigorúan vizsgálja felül, és a más kereskedők gyógyszerárusítását meggátolja, Knie túlságosan lelkiismeretesen végezhette. 1737. évi jelentésében a városi gyógyszertárat nemcsak rendetlenül, rosszul vezetettnek találta, az orvosi recepteket meghamisítva adott ki a patikus gyógyszereket, az árszabást túllépte. A tanács elrendelt vizsgálata a megállapításokat nem találta megalapozottnak.

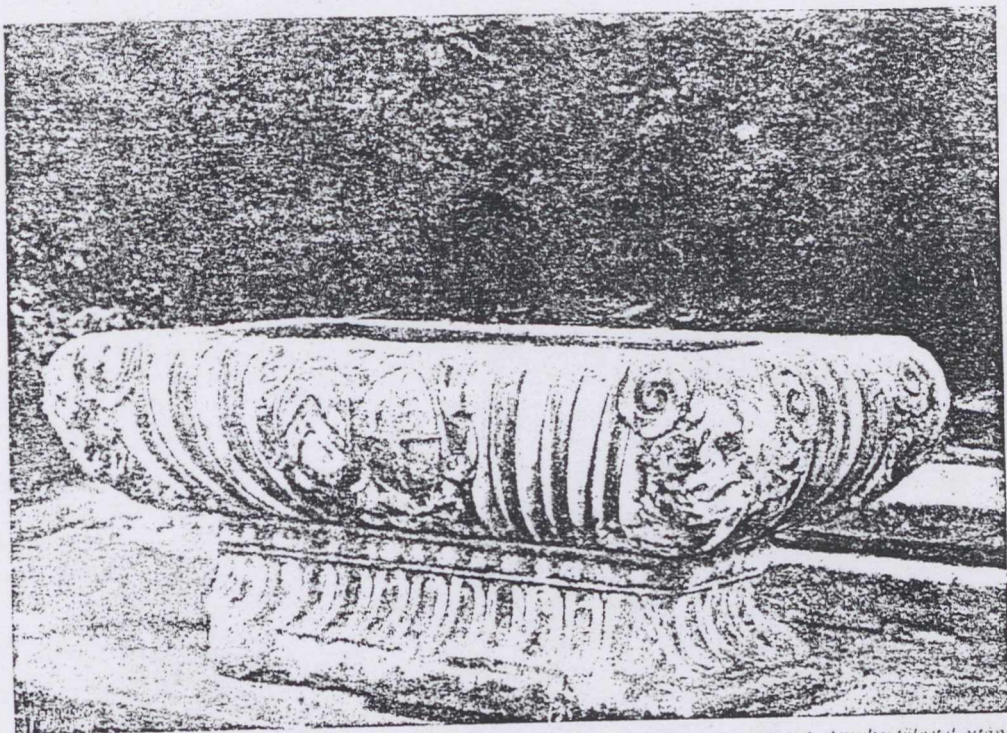
1784-ben panaszt tett arról, hogy a nép állandóan borral itatja a vajúdokat és sok kurukszó működik a városban. /A szesz italokat ősidők óta használták a primitív népek körében fájdalomcsillapítónak. Gensel János Ádám /1677--1720/, a jeles soproni orvos 1719-ben említ egy 18 gyermeakes anyát, ki szülései alkalmával, már a fájások elején, mindig erősen leitta magát és szülései csalmén fájdalommentesen zajlottak le. /17/

Knie Márton legnagyobb érdeme, hogy ő vetette fel elsőnek egy újonnan építendő ispotály gondolatát. A kiviteli tervet az ő meghallgatásával Schwörztz János építőmester készítette. A terv felhasználja a város által az 1738-ban pusztító pestis emlékére emelt Szent Rókus kápolnát. A 3 öles /kb. 6 m/ honlokzattal bíró kápolna mellé tervezték a kórház honlokzatát úgy, hogy az egész 16 öl /kb. 32 m./ lett volna. A honlokzatra merőlegesen egy-egy mintegy 13 öl /kb. 26 m./ hosszúságú szörnypépület épült volna. A földszintes épületben 8

szobát, mellélhelyiségeket és az egész épület udvari oldalán végighaladó folyosót építettek volna. A Schwörtz János által készített költségvetés szerint az új kórház felépítése 4999 forintba került volna. /18/ A terv megvalósítása, bár a tanács 1786. május 26-án elfogadta a tervet, elmaradt.

-
- /1/ Csajkás Bódog 1944. i.m. 40.
 - /2/ Demkó Kálmán 1894. i.m. 533.
 - /3/ CsmL Közig.ltar 670.sz./
 - /4/ Protocollum 1785. jul.12., 407.sz.
 - /5/ CsmL Közig.ltar. 28.sz. 1786.jan.16.
 - /6/ CsmL Közig.ltar. 87.sz., 1786.jan.21.
 - /7/ Melich János: A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék
Bp. 1898.
 - /8/ Szikszai Fabricius Balázs: Nomenclatura seu Dictionarium
Latino-Vngaricum. Debrecen, 1590.
 - /9/ Czuczor Gergely--Fogarasi János: A magyar nyelv szótá-
ra. Pest /Budapest/, 1862--1874. I. 1068.
 - /10/ Közig.ltar. 5.sz. 1786. jan.3. Közli Csajkás Bódog 1944.
i.m. 44--45.
 - /11/ CsmL Közig.ltar. 2365.sz. 1787. jan.1.
 - /12/ CsmL Közig.ltar. 60.sz. 1787.jan. 16.
 - /13/ Linzbauer i.m. II. 535. latinul; I. 321. németül
 - /14/ Protocollum 1783. aug.18. 451.sz.
 - /15/ Protocollum 1785. márc.16. 188.sz.
 - /16/ Linzbauer i.m. II. 10.
 - /17/ MOE IV. 61.
 - /18/ Közig.ltar. 1786. máj.3. 565.sz. Közli Csajkás Bódog
1944.i.m. 178.

M E L L E K L E T E K

eredeti fényképezetei után.

RÁKÓCZI ORVOSÁNAK SÍREMLÉKE KONSTANTINÁPOLYBAN.

CLXVII.

1709. decz. 28. Szeged. Ausfeldt Kristóf János a szegedi helyőrség orvosa a pestis kitöréséről, lefolyásáról, a betegség tüneteiről és a követett sikeres gyógykezelésről az udvari hadi tanácsnak jelentést tesz.

Ihre Hoch-Fürstl. Durchl.
Hochlöbl. Kais. Hofkriegsrath
Ihro Excellenz und Gnaden.

In allerunterthänigster nachricht komme hiermit Einen Hochlöbl. Kaiserl. Hofkriegsrath unterthänigst zu berichten, wie das eine Hochlöbl. Kaiserl. Hofkammer von mir die umständliche und gründliche relation (wie mann so wohl in gehabter Contagions-Ordnung sich verhalten, als was sonderlich vor Medicin wohl angeschlagen) verlangt und solche einzuschicken befehliget; woran auch nicht ermangelt unterthänigst und treulich weitläufig mit allen Umständen dem bono publico zum besten solche zu berichten, wie denn diesen meinen unterthänigsten Bericht gleichfals hiermit Einen Hochlöbl. Kaiserl. Hofkriegsrath unterthänigst überreiche, nicht läugnend, dass man nobiliora medicamenta auch hätte finden können, so man an einen orte da wohlbestellte officinen, ich meines theils aber habe mich nach dieser conditione loci richten, und nur in denen einen selectum anstellen müssen, was von einen Hochlöbl. Kaiserl. Hofkriegs-Rath u. General-Kriegs-Commissariat uns gnädigst zugeschickt worden, so uns eine grosse Hülfe gethan. Mit welchen ob schon wenigen u. geringen ich es durch göttliche Hülfe doch so weit bracht, dass wir von aller Contagion befreit leben, auch mehr aufkommen als gestorben. Mich hiermit zu fernern hohen Gnaden

Eines Hochlöbl. Kaiserl. Hofkriegs-Raths

allerunterthänigst empfehend

Segedin, den 28. Decembris 1709.

Johann Christophorus Ausfeldt
Doctor, der Kaiserl. Garnison zu
Arrath u. Segedin bestalter Medicus.

Ausführliche Relation

Des in Segedin und Arrath sich ereigneten und nunmehr durch göttliche gnadt sopirten Pestilenzischen Fiebers, wie man sich in der ordnung verhalten was vor präservativ Mittl gebraucht, auf was weis die Kranke curirt werden, und wan sich solche geendet.

Ob das bis hero hier und in Arrath grassirte Pestilenzische Fieber ein echte Pest zu nennen, oder nur ein febris maligna, so einige Symptomata Pestis mit sich führe, lasse undisputirt; derjenige wird nit fehlen, so es eine Pestem, jedoch leviozem nennen wird, die augenscheinlich aus göttlicher Straf in Länder hin und wieder gehet und durchläuft. Die Ursach, die mir Anlass gibt es eine Pestem leviozem zu nennen, ist die fleissige observanz dadurch befunden, dass sie nicht gleich anderen Pesten die Menschlichen körpör so gar plötzlich und vehement anfället und interimirt, sondern von anfang öfters 3, 4, 5, 6, auch 7 Täg und längern zeit lasst, ehe es lampadem vitae auslöscht; zu dem findt sich, dass mehr convalesciren als sterben, so contra naturam pestis ist, so fern der infectus nur gleich bei ersten Anfall das contagium durch wiederholten Schweiss austreibet, nach welcher sich dan der inficirte gleich leuchter befindet, und alle darauf folgende Symptomata (wie solche sub signis ausführlich gemeldet werden sollen) sich lindern.

Der anfang hier in Segedin ereignete sich (welches hiesiger (tit) herr general Feld Wachtmeister undt Commandant allhier neben mir in gutte observanz genommen) mit einen ungefähr den 10-ten Juni vormittags umb 10 Uhr sich zeugenden starken wind, welcher eine grosse, starkhe wolkhen (so schwarz ware, undt mit einem grossen gestankh die Luft erfühlete, auch den Strich, da es hingienge, ganz finster machte, das man keinen himmel sahe) mit sich führte, nit anders als wan eine grosse Mine aufginge oder Russ in Mänge in die Luft gestreuet wurde; dergleichen war in Arrath von Herrn Dreyssiger daselbst gleichfalls observirt worden, nach welcher etlich tag hernach man gleich befunden, dass einige Rätzen sich beklaget, welches man nit sobald gewahr worden, weilen solche sich keiner hilfe bedienet; zu dem kommet, dass ein liederlicher vor den thor wohnendter Mensch ein Weissbäckh, seines nutzens halber an einen nächstgelegenen inficirten Ort bei nachts geträjdt zu kaufen heimlich reisete, er solche infection mit hieher gebracht, wie den gleich anderen tags, nach seiner ankunfft nicht allein Er, sondern sein mit Ihn gewester hube und Knecht nebst seinen Weib mit solchen Pestilenzischen fieber und darauf folgende hubonibus überfallen, und weil sein nachbar Ihn besucht, gleichfals angesteckht worden, weil er arbe solches verschwiegen gleich sambt benannten 2 Personen den 3-ten tag daran gestorben; so erst nach seinem todt offenbar worden, deswegen von

(tit) hiesigen herrn general Feld Wachtmeister und Commandanten, das nach übrig geblübene inficirte Weib, und alle so verdächtig gefunden worden, gleich separirt, und folgende rühmlichste anstalt durch abgedachten (tit) herrn general Feld Wachtmeistern und Commandanten, nebst den herrn Cammeral Inspector allhier gemacht werden.

Gehabte Ordnung.

1° ist bei Leib und Lebensstraf publizirt werden, in den thoren niemand passirn zu lassen von einigen verdächtigen orten sowohl diess als türkischer Seiths.

2° Kaufleuth, so etwan das inficirte territorium durchgangen, hat man beaydiget, dass sie sich an solchen orth nit aufgehalten, noch einige waahre bei sich, so an solchen orth gelegen, oder erkaufft, welche dan ihre 40 tägige Quarantaine halten mussten, alsdan durch mich visitirt und gleich auf die Schiff zur Ueberfuhr auf die türckh. Seite durch die Wacht gebracht wurden.

3° Unsern Kaufleuten ist hingegen nit erlaubt worden an einige orte zu gehen, oder Waahren einzubringen.

4° Nach diesen hat man gleich einen von der bürgerschaft beaydigten hausgesessenen Mann gegen bezahlung aufgenommen, so alle tag durchgehends die häuser 2-mal als morgens und abends visitirt, ob einigher Krankher darinnen, der sich klagt, zu finden und sobald sich einiger hervorgethan, hat der gleichfalls von hiesigen Cammeral Inspector aufgenommene bürgerliche Chirurgus, sub nomine des Beschauers solche angemeldete Krankhe visitiren, und so dan auch die signa, da er (indem man ihm erstens in allen signis informirt) solches mir als Medico constituto melden müssen, worinnen. wäre er etwan angestanden, ich selbst auch solche Patienten visitirt, und als dann durch eine geräucherte schedam solches hiesigen herrn general und Commandanten wie auch dem plaz Major angezeuget, auch so gleich nit allein solche inficirte leuth, sondern alle, die dabei in häusern, öfters so man es nöthig befunden in ein gewisse Insül, in locum infectorum gestellet, mit dieser distinction, dass der Krankhe allein, die aber noch gesund, an einen orth separatim gestellet worden. da man ihnen dan (damit sie in allen versehen und nit noth leiden dürften, und zwar bei denen inficirten) gewisse leuth verordnet, so vor Geld aufgenommen, zum Krankhenwarthen, die Sie gewarthe, nebst einen chirurgo, so ihnen die bubones und Karbunkel verbunden, und die von mir gut befundene Arzneien applizirt.

5° dabei hat man auch 2 oder 3 todtengräber vor geld gehalten, so die inficirten begraben. denen gesunden aber ist gleichfalls ein weib ihnen zu kochen und eine zu tragen verordnet werden, so die nothwendigkeiten an einen gewissen Ort niedergesetzt, und davon

gegangen, welches alsdann die Krankenwarther abgeholt und denen Krankhen zugetragen, die gesunden aber hatten gleichfalls ihre eigene leuth, so ihnen zugetragen, gehabt, welchen doch aus den laager zu gehen nit erlaubt worden, bis sie nach 40 tägiger Quarantaine, nachdem sie erst von mir visitirt waren, losgesprochen worden.

6° bei der Miliz ist solche Ordnung gleichfalls fleissig gehalten worden, da dan in der Vöstung täglich durch gewisse von Löbl. general Löffelholz denomirte Feldscherer die Cassarm täglich 2-mal visitirt worden, und hat man gar kheinen Krankhen in der Vöstung gehalten, sondern sobald sich einer quom. genere morbi beklagt, gleich in das Krankenhaus in die Palanque geschaffet, und so man etwas von einer Infection ominirt in ein in der Insül dazu erbauthes Haus, welches als ein Lazareth aufgerichtet, bringen lassen, allwo er mit Medicin, chirurgo und nöthigen Lebensmitteln, auch gutter warthung versehen, und fast täglich von mir visitirt worden, die gesunde Miliz aber hat man alle aus ihren Cassarmen herausgezogen, und in den zwingern der Vöstung campiren lassen, mit öfterer Veränderung der Plätze um frischen boden zu haben.

7° die briefe und Postilions, welche durch das inficirte türkh. territorium gegangen, sein vorher in einen Sieb geräuchert worden, die schulen und andere Convent, auch gäste in schenkhäuser zu sizen eingestellt, die Kirchen geräuchet, und die leuth in freier Luft die Messen zu hören befehliget worden.

8° die Häuser, darinn einer inficirt worden, sein versperrt, nach langer Zeit aber nach vorhergehendter auslüftung und öfterer Ausräuchung wider bezogen worden.

9° So ein inficirter reconvalescirt, ist solcher erstlich in locum der Contumaz gebracht worden, alwo er noch 40 tåg bleiben müssen, welcher darnach visitirt, seine deckhen und alles zuvor gleich verbrandt, und alsdan eingelassen worden.

Und durch continuirliche fleissige visitirung und separirung, auch gutte warthung und applicirung nöthiger Medicin haben wir es so weit bracht, das wür durch göttliche Hilf bald durchkommen und nunmehr (dem Höchsten sei dankh) von aller Contagion befreit leben, wie wür dan in allen, sowohl von der Miliz als andern Inwohnern von anfang bis Ende nit mehr dan 182 persohn verlohren, dahingegen die Arrrather (welchen Chirurgo das genus morbi nicht bekandt, auch die fleissige separation nicht gleich gethan, darneben an allen Hülfsmitteln Mangel gelitten) bis 3000 persohnen verlohren.

Signa Pestis.

Nun widerum zu dem genere contagionis zu kommen, hat sich solche mit folgendten signis ereignet:

1° Hat ein solche persohn, die die Pest angegriffen, alle Zeit über schäuerung und fröstlen der Haut, als in fiebern zu geschehen pflegt, mit gleich darauf folgenden Kopfweh und herzensangst geklaget, so bei allen indifferenter der anfang gewesen, und so tempore Pestis einer vor-
kommt, der sich also klaget, ist nicht lang auf weitere signa zu warthen, sondern gleich zu semovirn, und zum Schweiss zu bringen; darauf folgt:

2° Schweres Seufzen, klein Müthigkeit und Mattigkeit in allen glüdern.

3° Kurzer athem.

4° Verlohrner Appetit.

5° Übergrosser durst, und trückhen der Zunge.

6° Wild aussehen, welchen ein delirium folgt.

7° Unruhiges ligen, und Rumbwerfen in bett, so ein böses signum, dan solche gemeiniglich nicht schwizen können.

8° Worauf dan gemeiniglich die schwartze Petetschen folgen.

9° Continuirlicher Schlaf, so allen ausschlag verhindert.

10° Starkes Nasenblüthen, mit ohnmachten und mattmachenden durchfall.

11° Brennen umb das herz und herzklopfen.

12° Blaue, Gelbe, Rothe und Schwarze Fleckh, so theils gross wie ein ungarischer, theils wie pfefferkörner, schwarz und erhöht rundt.

13° Und dan welches das gewisseste zeichen bubones und Karbunkel, deren erste sich meist unter der achsl und 3 quer finger unter den glandulis in inguine langlich und tief in anfang wie ein ligament angreifen, und mit schmerzen und brennen sich zeugen, solche bubones sein von den tumore glandularum in inguine darin zu unterscheiden, weil sie nit in loco, wo die glandulae liegen, hervorkommen, sondern 2 oder 3 quer finger darunter, sizen auch anfänglich in der Hauth, und sein langlicht in angrüf wie ein ligament, aber gleich in ersten angrüf schmerzhaft, die glandulae hingegen sein rundt, und lassen sich hin und herbewegen, theils bubones kommen gleich mit den rigore; theils auch den 2, 3, oder 4-ten tag, je eher sie sich aber anmelden, je leichter der Patient aufkommt. Die Karbunkel belangend sein solche erst als ein finne, oder weissbläderlein anzusehen, welche dan wie ein feuer brennen, und sich innerhalb wenig Stunden erhöhen, und entzündn, öffnet man dieses blätterlein, so in anfang hart ist, findet sich gleich ein schwarzes fleisch oder Eschara darunter, so starkh umb sich frisst, und ein mehrere Escharam machet und herausfallet, dass ein tiefes loch wird, öfters als ein Reinhaler gross, theils als ein 17-er oder 7-er, nachdem man ihme Zeit lasset. Sie sezen sich meistens an den partibus osseis, und habe ich die meisten an den Peinen von Knie an bis zur füs Sollen, oder armb, auch über den augen und nasen sehr gefährlich gefunden.

So zeigen sich solche Karbunkel auch zuweilen (derer nur 3 observationes gehabt) mit einen 2 finger oder daumbsbreiten schwarz-rothen zwei Spann langen Schwanz, oder Strich, welche so sie einen ramum venosum maiorem erreichen, und auf derselben ader in 12 stunden fortlaufen, wie ein Cometschwanz aussehen, und solches venenum per circulationem sanguinis cordi communicirn, daran selten einer davon kommt.

Bei solchen Patienten haben sich oft de communi genere 5, 6, bis 7 neben 2, 3 bubonibus befunden pro differentia puri ac cacochemici corporis, id est: nachdem es einen reinen oder unreinen cörpör angetroffen.

Die Prognosin Betreffend.

1.º Kommen alle die Leuth auf, so ohne grosse Unruhe und werfen in beth sich wohl zum Schweiss disponiren, und solchen alle 12 stund widerholen.

2.º Bei welchen die bubones oder Karbunkel bald in anfang ausbrechen, evadiren leicht.

3.º So habe auch die gutte Hoffnung, so in anfang ohne bluth blüthen, oder grosse delirirung mit bubonibus angegriffen werden.

4.º Die so rothe, blaue oder gelbe fleckh bekommen, gleich in anfang mit bubonibus, kommen meist davon.

5.º So sein auch ausser Gefahr die jenigen, bei denen die bubones sich zeitigen, und noch mehr so sie gar fliessen, hingegen kommen schwer, meistens aber gar nicht auf.

6.º So in anfang gleich plötzlich mit heftiger Herzensangst hin- und wider werfen, augenblicklich Hiz, Kopfweh und delirio angefallen werden, darauf schwarze Petetschen und in 6 Stunden der Todt folgt.

7.º Wie nicht weniger alle die darauf gehen, so mit heftigen Nasenblüthen gleich in anfang angefallen werden, darauf grosse schwarze Petetschen, wie Ungarisch gross, folgen.

8.º Alle, so den 2-ten oder 3-ten tag mit erbrechen und ohnmacht, auch mattmachendten durchbruch bei anwesenden rothen fleckhen und bubonibus überfallen werden, kommen kaum davon.

9.º Die jene, so schwarze, erhöhte, runde fleckh, wie pfefferkörner bekommen, gehen den 2-ten tag oder Nacht darauf.

10.º Welche von anfang bis End mit heftigen und continuirlichen schlaf überfallen werden, kommen selten davon.

11.º Welche Karbunkel mit einen fortlaufendten und von sich gebendten schwarz rothen ein quer daumbs breiten Strich begabt sein, kommen nit davon, es sei dan, dass ein bubon auffahre, darin sich dieser Strich ende, und das venenum intercipire, durch baldige Reifung und Sezung eines vesicatorij zwei quer finger hinter den bubon, davon 2 observationes hoc tempore gehabt.

Differentia.

Durch fleissige observation habe in acht genommen, dass dies contagium malignum mit grossen unterschied den Menschlichen körper anfallt. Dann.

1° Sein die jenigen, so etwas ihren Lieb zuvor den übrigen feuchtigkeiten und gall gereiniget, leichter durchkommen, und mit mitioribus symptomatis angefallen worden, als die ein corpus cacoehymicum, und allerlei unreinigkeiten und gallichte feuchtigkeiten in primis viis gehabt. Habe auch gefunden, dass die Melancholici, bei denen ins gemein ein copioses acidum sich findet, nicht so proni sein das venenum Pestilentielle (so ich salvo aliorum judicio de natura $\ominus$ is volatilis $\oslash$ si zu sein ex omnibus signis, wie auch iuvantibus und nocentibus finde) an sich zu ziehen, weil das acidum austerum, so bei ihnen die exhalationes venenatus dempfet, dominirt, wie allen chymicis bekannt, welche die ärgsten gäfte vermäge eines acidi so zu enervirn wissen, dass ihre vires venenatae in volatilitate Alkalina stehen, dass dan eine vim diaphoreticam und summa exorbitantes spiritus in motu sopientem ac inhibentem erhält, welches zu mehreren nachdenken der Doctorum obiter melde.

So fallen auch bei diesen morbo Pestilenti nicht alle obgedachte symptomata bei einen Patienten zusammen an, sondern mancher bekommt neben den schauer und kopfweh, auch daruffolgender hiz nur rothe fleckh mit ein oder andern bubon.

Mancher hingegen hat neben solchen grosse herzensangst mit hin und her werfung, vorauf schwarze Petetschen und Karbunkel folgen.

Mancher bekommt nebst unbeschreiblichen Kopfwehe und Säuern grauen ansehen das delirium mit darauf folgenden schwarzen Petetschen.

Mancher blüth durch die Nasen ganzer 24 Stund, ohne dass es sich stille, das schönste, rothe, arteriose geblüth, mit darauffolgenden schwarzen Petetschen.

Mancher schläft tag und nacht, ohne dass man ihn kann kaum erwecken, worauf dan nach den todt schwarze Petetschen ausschlagen.

Mancher hat bubones neben den rothen fleckhen ohne Karbunkel, mancher 2. 3 bubones, mit 1, 2. 3, 4 auf 5 Karbunkel.

Mancher gehet nach ersten Ausschlag der rothen fleckhe und bubonen herum, wogegen ein anderer nicht aufstehen kann, vor Mattigkeit und brennen der bubonen.

Curatio.

Die Chur und Methodum medendi, so ich hierinn gehalten, und durch bisheriger Experienz in dieser Contagion confirmirt, habe folgender massen angestellt, weil nicht pro velle, sondern nach dem hier in loco, und von einen hochlöbl. Hofkriegs-Rath und general

Kriegs-Commissariat-Ambt überschickten Medicamenten (so uns grosse Hilf gethan) richten müssen.

Sobald sich einer mit frostlen, und darauf folgender Hiz, und Kopfwehetag geklaget, habe selben gleich in locum infectorum ausserhalb der Sadt, und zu einen schweiss bringen lassen, welchen zu treiben ich das Electuar: discord: $\mathbb{Z}$ 1 geben, und wohl schwizen lassen, welcher schweiss dan in 24 Stunden 3-mahl (nach befindung der Kräfte) wiederholt, nach und unter den schweiss habe pro refectione confect: Alkermes, oder de Hyacintho, bei den ditioribus aber Essentiam Ambrae mit Alkermes vermischet gegeben, und den Patienten in steter transpiration und warm gehalten, welches dan 2, 3 tåg continuirt, bis die fleckh, bubones, Karbunkel (welche erstern nicht gleich nach den ersten schweiss ausschlagen) sich sehen lassen. Sobald sich nun solche sehen lassen, bin fortgefahren mit diaphoreticis, vorinn nur das Elect dioscord: und $\circ\circ$ Camphor: bis weilen $\mathbb{Z}$ alenis-harm: D. Sorbaith gleichsam universalia gewesen, und sonderlich die erste zweimahl wohl angeschlagen, bisweilen wan die efervescenz gar zu gross, habe die $\mathbb{Z}$ ^{ra} fixiora als $\mathbb{Z}$ in diaphoret: und Bezoar: $\mathbb{Z}$ ^{lo} unter das Roob Juniperi gemischt, und sofern der Patient nur gleich in anfang ohne Versümbung sich gemeldet, und mit schwizen gehalten, ist allzeit ein gewünschter effect erfolgt.

Die Volatilia so wohl $\square$ -sa als acida, worunter die R^a Bezoardica habe unterschiedlich adhibirt, aber einmal kein gewünschten Effect verspührt, sondern sie haben die vorhin in Geblüth efervescirende $\ominus$ ^{ia} nach in heftigern motum gebracht, wogegen die $\mathbb{Z}$ ^a fixa allzeit erwünschten effect erzeuget, so es nur gleich anfangs geschehen, dass das venenum Pestilientiale sich zu einen bubonen gibt.

Welche bubones so tractirt werden, dass gleich so bald sich solcher gezeiget, 1, 2 od. 3 quer finger unter dem bubone ein vesicatorium gesetzt, umb nit allein dem veneno Pestilentiali luft zu machen, sondern auch solches zu minuiren; welche bläsen dan eröffnet, und wohl flüssen lassen, mit überlegung eines Kelchblätts über den bubonen aber habe erst zu besserer ausziehung das schwarz oder gelbe tractio, oder wo die entzündung nit so gross und hizig, das onicroceum gelegt und dan mit den Empl. diachylon. cum gumm. vollends zur maturation gebracht, und nit ehender eröffnet, bis die materia wohl zeitig, dan ich zwar derer opinion, so solche bubones, da sie noch hart sein, zu eröffnen rathen, auch auf die Prob gesetzt, aber mit höchsten schmerzen des Patienten und Verhärtung des bubonis (so hernach gar nicht oder gar schwer zur maturation zu bringen), dass also dern Meinung in der experienz nit gutt finde, hingegen eine grosse hilf durch die Vesicatoria, nicht auf den bubon, sondern 1 oder 2 querfinger gesetzt, sobald solche bubones eröffnet, hat sich der Patient in allen leichter befunden,

so dass er widerumb umgangen und alle sonst gehabte Symptomata leichter worden, da dan vor allen verboten worden, in Zuheilung sich nicht zu übereilen, sondern so lang sich eine materia oder Feuchtigkeit befunden, offen zu halten, und mit ein Meussl mit digestio bestrichen zu verbinden, bisweilen hat die Materia inwändige Höhlen gemacht, welche dan mit einen Spritzwässerlein ex ∇ plantaginis, oder Aristoloch. Otdox, $\oplus$ rosarum und Ung. Felix Wurzy vel aegyviaco vermischet vereinigen lassen.

Die Zeit der maturation hat sich bei etlichen bald in 5 als 8 Tagen, bei etlich in 14 tåg bis 3 wochen verzogen, mit grossen brennen und schmerzen, welche zu imminuiren das defensivum viride, oder das ung. album Camphoratum auf den Seiten übergelegt, und so lange der bubon gewehret, allzeit über den 4-ten 5-ten tage ein sudoriferum exhibirt, umb das venenum Pestilentielle besser auszutreiben, welches sich merklich mit einen blaulichten rand an bubone nach den schweiss merkhén lassen, dabei allzeit cordialia darunter gebraucht, So mir bei handen gewest, als das Elect., Confortativ: Confect: Alkerm. Essent. Ambr: R., Corallor: Lact., Perlar: Syrup., de Cinamon: vel acetosit., Citri, pro differentia Patientis. Die überlegung der Krotten in + gebeuzt, habe zwar unterschiedlich probirt, aber schlechten effect daran gefunden, das Empla., Magnetic., Arsenical: hat mir gleichfalls grosse hilfe gethan.

Die Cur der Karbunkel betreffendt, ist unnöthig zu widerholen, woran sie zuerkennen, massen dero erkandtniss droben sub signis schon genügsam gemeldet worden, solche haben sich nur bei manchen, und zugleich mit den bubonen, und öfters noch ehender erzeugt, in unterschiedener Zahl und grösse, bei manchen 1, 2, 3, 4 vor die höchste Zahl habe von eines Hauptmanns Söhnlein in 7 observirt nebst 3 bubonen, so auch aus Mangl. das es nicht schwitzen können, gestorben. Diese Karbunkel habe nun folgender massen tractirt: Sobald sich das weisse bläderlein, so erst wie ein finne oder Hirschkörn mit starken brennen sich merken lassen, habe solches, ungeacht es noch etwas hart, lind mit den Instrument oben weg schneiden lassen, da dan ein wenig blaues Wasser ausgelassen, und unter denen blätterlein hat es sich wie ein schwarz blau Eschara merken lassen, so sich dan ein geschwör erhöht, umb welches ich das butyrum $\odot$ ij gestrichen, da das weitere umb sich fressen gehindert worden, welche dan öfters als Rheinthalen gross. manchmal als ein 17-er oder 7-er; so man nit vorkommen, und das gangraenirte fleisch hat schwarz und stinkendt ausgesehen; auf den Karbunkel habe das ung., aegyptiacum gestrichen, und das Empl., Magnet: oder gelbe tractio überleget bis die Eschara daraus gefallen, ist die entzündung sehr gross gewesen. habe noch über das Empla., diachyl., oder gelbe tractio das grüne defensivum

geleget; nach ledigung aber und separirung der Eschara habe ung: aegyptiacum mit etwas $\oplus$ rosar: vermischet, und mit dem ung,, digestivo (darunter das $\oplus$ rosar: zu maturirung und voräiterung gebraucht worden) wie auch mit dem Empla,, de lapide calamin zu heilen lassen; hat es höllungen geben, so selten bei Karbunkel gewesen, bin, wie oben in der Cur der bubones gedacht, verfahren.

Die Cur der Symptomatum betreffend. Und zwar erstlich die schwarze Petetschen, dadurch das venenum pestilentielle öfters ausschlagt, an welchen wenig und fast keiner (so mit diesen behaftet) davon kommet, sein sonderlich die schweisstreibenden Mittl, neben guten labnissen und erquickungen die vornehmsten, weilen nun aber selten einer davon kommet, als habe davon nit will zu melden, sondern sage ex experientia, dass wan solche sich sehen lassen, schon mors in foribus sei. Das festige Nasenblüthen, so auch 24 Stunden dauert und noch mehr ohne aufhören, habe öfters gestillet mit einen umschlag von gebrennten ofenleim, mit + zu einen taigl gemacht, und über die stirn und schläf übergeleget, wobei dan die Extremitäten der finger und füsse mit Seiden gebunden; Innerlich habe Electuar,, ex Conserva rosarum, Confect,, Alkerm: Corall,, rub'' und lapide haematitidis in ∇ tormentillae gegeben oder die $\overline{R}ae$ Corall: $\overline{R}ae$ lapid,, haematit: oder $\overline{R}a$ Antiptysic: D. M. ex Ol, σ & saccharo $\mathfrak{H}$ bestehend, aber meist mit schlechten effect, massen gemeiniglich selbe oder folgende Nacht die schwarzen Petetschen dazukommen, und also in anfang gleich geblüth, und darauf gangen.

In den heftigen erbrechen mit ohnmachten, dabei man alle Medicin, Speise und trank ausgebrochen, habe grosse linderung mit folgenden 3 Experimenten, so auch ausser infection in febris malignis glücklich adhibirt, den Patienten gemacht, als:

R_{γ} : Conserv. rosar. $\overline{\sigma}i\beta$
 dioscord: Fracast. $\overline{\sigma}iii$
 ∇ theriacal. $\overline{\sigma}io$
 Succ. limon. recent.

∇ Cinamom. $\mathfrak{a}$ $\overline{\sigma}i\beta$. Solches alles gemischt, 1 oder 2 stundt stehen lassen, und dan durch ein tuch geseuget, und in solchen die Confect,, de Hyacinth: $\overline{\sigma}j$ aufgelöset, von welchen täglich oft ein löffl voll zu nehmen, das andere war folgendes liniment:

R_{γ} $\circ\circ$ Nuc. Mosch. express.
 scorpion.
 Theriac. Androm $\mathfrak{a}$ $\overline{\sigma}j$
 $\circ\circ$ Juniper $\overline{\sigma}\beta$
 Succin $\mathfrak{X}$
 Caryophil
 Cinamom $\mathfrak{a}$ gt iij

M. F. Linimentum, von welchen mach etwas in einen löffl warm, und schmier die gegendt des Magens eine handbreit damit, und folgendes Cataplasma warm übergelegt:

R_x rad. colam. aromat.

Nuc. Moschat ʒ ʒj

Caryophill

Benzoi ʒ ʒβ

Fol. Menth. ʒij

alles klein gepulvert, dan thue dazu:

Mic. pani secalin. ʒio

⊖ rosar. gs. M. F. Pasta.

Welche 3 Stück dan in herzensangst und erbrechen grosse linderung gethan, und solches gestillet, nichts destowenig, sein wenig, so gleich anfangs damit befallen worden, davon kommen, da sie nach ausgeschlagenen schwarzen Petetschen bald darauf gangen.

Wider den Durchbruch.

Der sich gemeinlich als eine cholera mit den erbrechen gemeldet habe unter die aleni sharmac. auf andern anhaltende Medicin vermischet, als ein ⚗ ex R_x ⚗ pumon. 2

bol. armen pp

Corall. rub.

Succin. alb. ʒ pt. aq ʒβvel ʒj

in ∇ tormentillae gegeben, Item das Elect., discordii: R^a ∇ Catechu: und R^a antiphtysica ex Ol. ʒis und saccharo ʒ bestehendt, item R^a lap, haematit: welche 2 letzteren das ihre wohlgethan, aber die meisten in anfang damit befallene sein mit schwarzen Petetschen nachfolglich angegriffen worden, und darauf gegangen, wie in der prognosi oben gemeldet worden. Die Praeservation belangendt habe sonderlich folgende 4 stuck nit allein jezo, sondern auch in der vor etlich 20 Jahren grassirenden Pest in Lüneburg'schen territor. allwo gleich damat Medicus Pestillentialis gewesen, bewerth gefunden.

1° habe ein amuletum, entweder ex ʒrio coagulato, wie bekannt, in ein lindes weisses Tüchl gebunden, an hals getragen, bei welchen zu observiren, wan das Tüchl blau wird, dass es verneuert, und der ʒins abgewischt werden, statt dessen kan auch von den ⚗ arsenicali in einen Tüchl angehenkt werden.

Innerlich aber will von nethen sein, da man sich wohl praeserviren will, dass der Leib mit linder ausführung der gallichten und schleimigen Feuchtigkeiten reinige, damit das contagium nicht so leicht ein ferment finde sich zu entzünden.

So ist auch das vornehmste praeservativ, dessen standt und Condition es leidet, sich von solchen Orten frühzeitig davon zu machen,

oder doch wenigst zu solchen zeiten sich nicht viel finden lassen in grossen zusammenkünften, und allzeit ein fröhliches Gemüth haben.

Übrigens habe viel 100 wie auch mich selbst mit den Elect: discord: und ℥° Camphorae sambt meinen ganzen haus nun in 2 Pesten conservirt, und von allen anfall erhalten, welche jeder Mann recommendirt, sonderlich das ℥° Camphorae, von welchen auch her Doctor Ethmüller rühmt, dass her Doctor Henisius in Peste Veronensi solche Wunder tam in praeservando quam curando gethan, dass ihm eine columna triumphalis deswegen aufgerichtet werden sei, welches ich mir allzeit pro arcano reservirt, und nicht gemein gemacht hab, aber anjezo wegen des boni publici hiemit candide eröfne, und wird folgendter Massen praeparirt:

Ry ℥° Sucus dr.

Citri ā pt iij.

Camphor pt 1.

Digree in loco tepido per 6. dies, dein ex σ vitreata bene citata per ℥° & sic prodit ℥° hoc laudatissimum, licet reducibile, magni tamen faciendum; Und weilen mir ofters die gefässe abgangen, habe es per simplicem mixtionem und digestionem praeparirt, und doch gutten effect gefunden, davon pro praeservatione gutt: v. pro curatione 6. vel. 7 gegeben, und in curatione darauf schwizen lassen. Wer sich nun damit praeservirn will, braucht es morgens zu 4, 5 tropfen sine sudore, und hat der Camphora vorwahr ein vortreffliche Kraft den ganzen menschlichen cörper zu durchgehen, und die auffallende efervescirende und allzuflüchtige geister zu sopiren, und in ihren motu elastico zu inhibirn, er dan in allen deliriis und mania ein verum curativum ist, da die spiritus meist afficirt werden.

Denen, die gerne in der Früh trinken, recommendire einen geschwefften Wein, welcher so zu machen: Man nehme ein gläserne Flasche mit einen engen hals, und lasse den rauch von floribus ℥° is darin gehen, bis sie mit rauchangefüllet, und darin gleich einen Wein gegossen, und die flasche verstopft, davon frühe Morgens einen trunk, ehe man ausgehet, gethan; welches auch Paracelsus schon zu seiner zeit recommandirt, das fundamentum bestehet in $\sim$ acido ℥° is, so die fermenta biliosa dempfet.

Die Rauchen anbelangend, damit die Häuser und Zimmer auszurauchen, habe mich meist eines compositi ex ℥° communi, baccis Juniperi und succino bedienet, und weil derer descriptiones genügsam bekannt, als erachte unnöthig davon zu melden.

Wan dan auch die Diet pro praeservatione Jedwedern selbst bekannt; welche wenige obgedachte doch wohl angeschlagene Mittl ich dem bono publico neben allen Umständen, wie man sich verhalten, hiemit treulichst eröfne, frei bekennend, dass man zwar auch bessern

und bewehrtere Mittl hätte anwenden können, ich aber habe mich denjenigen, so bei handt gehabt, accomodirn müssen, jedoch damit nebst göttl. Hilf so viel effectuirt, dass mehr aufkommen als gestorben. Recommendire also unter allen, tam pro praeservatione quam curatione das Elect,, discord: ☩ alexisharm,, D. Sorbaith, und °° Camphorae, welches letztere, wie schon gedacht, mich schon in 2 Pesten, nebst anderen vielen und meinen ganzen Haus erhalten, wie dan nit mehr als ein einiger Todtengräber, so nachlässig in gebrauch gewesen, diese ganze Zeit uns gestorben, die Krankenwarter aber, die doch alle tag mit ihnen umgangen, und der Chirurgus, so sie verbunden, zu dato noch ohne infection geblieben.

Dem höchsten Ort, der diesen orth so gnädig mit seiner straf-ruthe angesehen, mich auch diesmal in dieser contagion erhalten, sei einiges lob gesagt, der wolle auch die Kaiserliche Land, und absonderlich die Kaiserliche Residenz Wien in gnaden vor solcher Seuch beschützen.

Joannes Christophorus Ausfeldt
Doctor und Kaiserlicher Garnison Medicus
in Segedin und Arrath.

Eredetiye Bécsben a es. és kir. közös hadügyi levéltárban, 1709. évi 256. sz. a.

Knie Márton egészségügyi jelentése az 1786. évről.

Monath Januarius Nachdem das gantze Monath hinturch regnete nur allein den 3. 4. ausgenommen, wo Schnee fiel, welcher aber von keiner Dauer war, die Luft bestendig nass kalt befunden wurde.

Krankheiten meisten sind Wind Colica vorgefahlen, welche von denen vorgehenden Kalten Fiebern ihren Ursprung nahmen, wodurch der Umflath in denen Gedärmen verhärtet, und solche verursachen musste. Hier musste mit erweichenden Klistiren, ähnlichen Salben und gelinden Abführungs Mitln abgeholfen werden.

Ansonsten sind auch häufige Steifigkeit denen Gelenken vorkomen, welches die Ausgiessung der häufigen Galle verursachte. Auflösende Mitln sind immerlich von Guten Nutzen gewesen, ausserlich aber dunst Bäder verordnet und folgende Salbe angebracht worden

Rp.
Camphor mucilag g. arabic. Subacte ʒ/
Unguent. altheae ʒ/
m. d.

Monath Februarius diese gantze Zeit fiel bestendig Schnee, den 10 aber häufiger Schauer, der obere Wind aber anhaltend, derhalben der Luft drocken kalt zu ersehen war.

Krankheiten sind kenige vorgefahlen, und wen welche waren, sind selbe kathar Fieber gewesen, und durch Hietung des Zimers erweichende Mitln gehoben worden.

Monath Martius anfangs fiel Schnee, den 7 aber war es windich wornach ein starkes donner Wetter vorgefahlen, da es auch ein schlug, übrigens war die Luft nass, kalt und das Gefroren ginge auf.

Krankheiten waren kalte-Fieber, und zwar 4 tägigen welche sehr bössartig und durch die China Rinden nur verschlimmert, sondern mit Salmiak langer Weile gehoben wurden. Von hizigen Fiebern war dermahlen das Fluss Fieber allgemein, wobei die ersten Weege sehr unrein und angefühlet waren, so das balt Klistirn abführungs Mitln, Emetica gegeben wurden, in der Folge aber haben die Schweisstreibende Medicamenten die Krankheit gehoben.

Monath Aprill das gantze Monath war regnerisch nur etwelche Tage ausgenommen, warumen auch die Luft nass, kalt.

Krankheiten die 4 tägigen Fieber hielten an, und welche nicht zu überwinden waren, verursachten Cacochimien, Wassersucht, und Fieber selten. Die hizigen Fieber waren Gallichter Arth, und mussten durch Brech Mitln gehoben werden.

Monath Mey der Regen hielt an, der untern Wind aber beständig, nur den 11 bis 18 war schöne Witterung wahrgenommen, derhalben die Luft nass, kalt seyn musste.

Krankheiten sind dermahlen wenige vorgefahlen.

Monath Junius dieses Monath regnete es meisten, den 26 fiel ein donner Wetter vor mit grossen Sturm Wind begleitet, das Ende zeigte sich schön.

Krankheiten sind selten vorgefahlen ausser etwelchen chronischen Übeln.

Monath Julius der Anfänge war schön, von 4 bis 9 gering der untern Wind, wornach es auch regnete, den 16 hatten wir donner Wetter, worauf kalte Witterung einfiel.

Krankheiten nun endwickelten sich die Gall Fieber, welche mit Kopfschmerzen, Trucken des Magens, Seithen stechen anfangen, wodurch Brechen und Abweichen erfolgte, das Fieber war nachlassend. So das Abweichen gegenwerdig und den Kranken endkräfte, musste selbes gehemet werden als

Rp.

Opil puri Gr. i
Svr. diacodii $\frac{3}{4}$ i
m. d.

Ansonsten aber alsogleich ein Brechmitl von nöthe war, am Ende mussten Amara gegeben werden. Wassersuchten hatte dermahlen mehrere, welche von langer Zeit ihren Ursprung nahmen, und seind durch diuretica gehoben worden, als

Rp.

Scill. pparat $\frac{3}{4}$ i
Milleped pparat $\frac{3}{4}$ ii j
Roob ebuli
Syr. de spina Cervina aa $\frac{3}{4}$ i j
m. d.

Monath Augustus gegenwerdig regnete es meisten besonders den 11. 16. 18. 24 wo selber einen Wolken Bruch ähnlich sah, nebst einen starken donner Wetter, weswegen die Luft nass kalt befunden wurde.

Krankheiten ausser denen kalten Fiebern, sind meisten Fluss Fieber vorgefahen und darnach die Körperliche Anlage war bald Zahn schmerzen, Straugen, Seithen stechen, Glieder reissen & verursachte.

Die ersten Weegen mussten gereinigt werden, so dann Schweis treibende Mitl verwendet, ausserlich aber waren vertheilende Medicamenten von nöthen. Wurde aber die Fluss materie auf die Lungen getrieben, war die mehrmahlige Aderlass nützbär.

Monath September anfangs heiterte sich das Wetter auf, bis den 6 wo es anfang zu regnen nebst einen starken donner Wetter, welcher das ganze Monath anhielt, wen anderst selber durch Winde nicht unterbrochen wurde.

Krankheiten Wind Colica und kalte Fieber sind allgemein vorgefahen. Was erste anbelanget, sind selbe meisten ohne Fieber befunden, wo anderst haufiger Schmerz nicht solches erregt hat.

der Bauch war allmöglich von Winden angespand und der Stuhl meisten verbrennet. Warum haufige und erweichende Klistirn, erweichende Salben, immerlich aber gelinde Purgantia per epicrasim von nöthen waren. Die Fieber waren altägige, oder 3 tägige: Erstere waren unregelmässige und nur durch langen Gebrauch des Salmiak gehoben worden. Die 3 tägigen aber waren Brech fieber, womit sich abweichen mehrmahlen vereinbaaret hat, warum nach Gestilten abweichen, Brech Mitln von nöthen waren, zu Ende aber amara zu geben benöthiget, und die vorige atonia der Eingeweiden herzustellen, worunter die essentia quassiae ambesten befunden habe.

Monath October den Anfang war regnerisch, sodan aber trocken kalt, der obere Wind war beständig, und zu Ende zeigte sich Schnee.

Krankheiten die Wind Colica hielten an, und die 4 tägigen Fieber wurden allgemein, und durch salem amoniacum und sulphur auratum 3-tiae praeparationis schwer, langsam gehoben.

Monath November dermahlen fing es an zu regnen welches bis den 22 meisten anhielt, doch zu Ende heiterte sich das Wetter auf, warum die Luft nass kalt befunden wurde.

Krankheiten sind abermahl wenige vorgefahen, ausser wenigen Schnupfen, Cathar, Rothlauf und cholera, welche meisten ohne Fieber und Galligter Arth beschaffen, weshalb nicht hart zu heben waren.

Monath December die Witterung war feucht, besonders anhaltende Nebeln, welche dem ganzen tag anhielten, den 13. 14 war ein starcker Regen, den 23 fiel Schnee, an welchen Tage Man zumahl den Tonner vernahmen hat.

Krankheiten Nunmehr ereigneten sich mehrere hizige anhaltende Fieber mit Ausschlägen, als Fleckfieber, Rother Riesel, und Petechien. Die Constitution gegenwerdigen Krankheiten war Gallichter Natur, und mussten auch darnach behandelt werden, obwohlen der Ausschlag ein ausser Acht zu lassen war, wovon ich einen Fall, welcher lethal wurde, zum Beispiel anführen werde.

Joannes N. 39 Jahr alt, welcher eben auf der Reise begriffen war, bekam den 13 Xbris 786 Kopfschmerzen, wenigen Schauer, den 14 ging durch mehrmahliges Erbrechen viele Galle ab. den 18 fruh Morgends wurde zur selben berufen, da ich aber fand, dass das Fieber anhaltend, die Hitze gross, mit einen Seithen stechen begleitet, nebst vollen Puls, liess ich selben also gleich 8 Unzen Blut abzapfen, sodan aber verschrieb ich folgende:

Rp.
 ♂ poliacr 3 ij
 ♂ animoniae simpl. 3 j
 Stib. Communis 3 ij
 Syr. Cichorei cum Rheo 3 j

Zum allgemein krank aber

Rp.
 Rad. altheae
 Rad. b rdanae aa 3 ij
 Rad. liquir. 3 j

den 19 blieb das Seithen stechen aus, die Salien Mixtur würckte über Nacht zehnmahl, welches ich der häufigen Galle zu schrieb. und nur folgendes gegeben wurde:

Rp.
 Pulv. digestiv. 3 j
 Stib. commun. 3 ij
 Syr. Cichorei cum Rheo 3 j

da die Hitze ausserordentlich stark war, musste ihm Sauer theich aufgeschlagen werden, welches zu continuiren befohl, bis ich Vesicator Pflaster auflegen liese. den 20 vernahm ich, dass der Kranke 4 mahl Stuhl hatte, in die Phantasey verfiel, und zu meinen Erstaunen auf den ganzen Körper mit Petechien überhäufet war, welche zwar roth, doch aber zu viele befunden wurden der Puls war schnell, doch gleich stark, die Haut weich, die Zunge feicht und also volgelendes gab.

Rp.

Stib. diaphor. m ablut 3 j

Sambuci 3 j

Rosb Samouci 3 j

den 21 vermehrte sich die Phantasey, warumen er auch gebunden wurde, den Anflut samt Urin lies er unter sich gehen, die Zunge war feicht samt einen gelinden Schweis, der Puls schnell, doch exorbitirend. Es wurde das vorige gebraucht.

den 22 befand sich alles wie gestern, nur die Zunge fieng an trocken zu seyn, der Bauch war etwas gespannt, lies aber den Stuhl unter sich gehen, das Fieber exorbitirte, warumen den allgemein tranck das Oximel simplex beysetzte, den 23 war die Zunge ganz trocken, hart wie Holz, so das der Kranke zu lallen anfieng, der Puls wurde glein, derhalben vesicator Pflaster alsogleich aufgelegt wurden, welche aber gar nicht zogen, die Petechien behielten bestendig ihre Farbe, der Schweis gleichförmig den 24 fruch überfiel den Kranken ein Frass, wornach selber alsogleich verschieden.

Endemische Krankheiten

Was selbe ambelaget, ereignet sich hier zu Arth der Furunculus, oder das Blutgeschwer, welches zwar häufig vorfählet, doch allezeit von den Volk selbstnen behandelt wird, und mir dermahlen kein Fahl vorkam, bei ich nur ein Stande volgendes hievon zu berichten. Der Furunculus ereignet sich zu allen Zeiten, doch mehrmahlen in Sommer, wo die Gällichte constitution herrscht. Befahlet den geringern Stand, haufiger die Ungarn, als teutschen, ohne das Alter in Betracht zu nehmen. bekommen selben besonders das weibliche Geschlecht. Kommen aber vor auf den Stirn, Wangen, Kinn, Brust, Armen am wenigsten aber auf denen Schenkeln, ist meisten ohne Fieber, obwohl ich gesehen habe, dass der Ausbruch eines Blutgeschwer auf den Rücken in einen gallfieber kritisch war, nachdem alle Symptomata nachliessen und das geschwer noch 5 Tagen sich abschälte der Furunculus befahlet das menschliche Geschlecht mehrmahlen und ist gar nicht gefährlich, nachdem ich ganz verschiedene und sich endgegen gesetzte Mitleiden brauchen gesehen habe, besonders aber mir kein lethaler Fall vorkam, ohne das eine hitzige Krankheit vorgegangen wäre.

Seltsame und besondere Fähe sind dermahlen keine vorgefahlen.

Szegedin 1. Januarii 787.

Martinus Josephus Knie
Stadt Medicus.

Trans

3232.

Klinische Anekdoten

über die

Sanitäts-Beschaffenheit.

der

Königlichen Freystadt Segedin.

herausgegeben

von

Martin Joseph Rnte

der

Ärney Doktor.

Verf.

gedruckt bey J. Michael Landerer, 1788.

-80-

Ins Innere der Natur dringt kein erschaffner
Geist

Glücklich, dem sie nur die äußre Schale
weiß!

Galler.

218078

V o r r e d e.

Meine Absicht war hierinnen, diese
praktische Beobachtungen, welche als
Segediner Stadt Physikus durch 6
Jahre hindurch sammeln konnte, auch
schon einzeln in denen Sanitäts-Be-
richten einverleibt und abgeschickt
habe, in engern Raume zu verfassen.

Obwohl ein Quartanfieber
in Oberungarn so wenig unbekannt,
als nahe an der Theisse häufig vor-
fallet, auch das kältere Pannonien
ebener massen hitzige Gallfieber ver-
ursachet, als das heiße Italien sel-
be aufzuweisen die Erfahrung leh-
ret, bemüßiget doch anderes Klima,
verschiedene Jahreszeiten, einen groß-
en Unterschied in denen Krankhei-
ten hervorzubringen, welchen Lage,

22

ein

einheimische Lebensordnung und Gebräuche beygefüget, noch größere Verschiedenheit bewerkstelligen, also zwar, daß eben die Krankheit in ganz verschiedenen Gleiß von Zufällen erscheinet, und nur mit Adlersblicke endwickelt werden können.

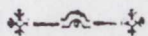
L Derohalben diese Anekdoten den Druck überlassen habe, nicht Männern was neues dadurch vor Augen zu legen, sondern nur einen Vorgesmack meinem zukünftigen Sußgessoren, welchem Ubel ihre nachmalige Kranken in Segedin einheimisch unterworfen sind, zu erstatten.

Sollte ich so glücklich seyn, hieninnen meinen hochzuehrenden Söhnen nicht mißzufallen, schon gänzlich zu frieden, und meinen Endzweck selbst vollkommen entspricht.

Seges

5. Segedin, oder Seged eine alte königliche Freystadt in Oberungarn, liegt nahe an der Theisse, wo selbe den Fluß Marosch aufnimmt, 24 Meil unter Pest, und 12 von Temesvár entfernt. Von Pest bis dahin C. ist eine ebene Fläche, welche unter der großen Kettschometer Heide schon lange bekannt war. Weilen das Brunnenwasser bisher 7. nicht trinkbar (und nur erst seit 1787 drey Bränne brauchbar gemacht worden,) waren die Insassen bemühet, das Theiswasser allgemein zu genießen, derohalben die Stadt auch am Ufer der Länge nach gehauet, wovon die Einwohner meisten Ungarn, die übrigen aber Krizzen und Deutsche sind.

8. Nebst den häufigen Plüthen ist die Gegend alljährig den Überschwemmungen unterworfen, warum es auch mehr einheimische Krankheiten, welche die faulichte Dünste, und das schleimicht matte Wasser hervorbringen,

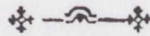
bringen, verursachen, wenn nicht die östern Nordwinde den Luft reinigen würden.

9. Lieget ansonsten zwischen den 46. und 47. Grad, gegen Aufgang die Theisse, gegen Niedergang und Mitternacht, klein Ezmanien, gegen Mittag aber die Batschir Gelpanschaft angrenzet.

10. Die allgemeinen Witterungskieber (febres annua) waren als anderer Orte anzutreffen, wornach sich auch die chronischen oder langwierigen Krankheiten gerichtet haben, also zwar, daß der Lungen- oder Wassersüchtigen erste Wege zur Sommerzeit mit vieler Galle angehäufet, wo ein kalter Winter dagegen den Umkreis des Gesblüts vermehret hat, derothalben in der Lungensucht die Endzündung vergrößert, bey der Wassersucht aber einen Seitensich, oder andere Lokalendzündung hervorbrachte.

11. Warum die Kuranzeige verschieden, aber das Witterungskieber als ein Kompaß und Fingerzeige aller Krankheiten zu beobachten war.

12. 1784 verfiel Jakobus M. ein Schlossermeister in die Lungensucht 45 Jahr seines Alters, dessen Ursprung nach allen gemachten

ten Fragen nicht bestimmen konnte. Der Husten war bey Tage stark, welcher zur Abendzeit verschlimmert wurde. Der Auswurf gelb, stinkend, und in das Wasser versetzt aufgelöst zu Boden sank, auch alltäglich eine Menge ausgeworfen wurde, wo das abendliche Fieber ganz gelinde vorkam.

14. Anfangs brauchte China, nebst radix poligala, Lichen Islandicum zum Thee, abends aber Pillen aus der massa pillularum de Cynoglossa, allein dieses verschlimmerte den Zustand, der Auswurf war unterbrochen, der Husten vermehret, derothalben davon abstand.

15. Nach Beziehung eines meiner Witzkollenen wurden erweichende Mitteln (emollientia) vorgeschlagen, Mollen zum täglichen Gebrauch verordnet, endlich Pillen aus extracto hyosciami, und opio vermischter zur Abendzeit anbefohlen, die Diät auf einfache Kost herabgesetzt wurde.

16. Der Auswurf war hierdurch befördert, der Husten vermindert worden, saßen die nächtlichen Schweiß, welche nun angetrieben sind, konnten noch durch Salzwasser

abgehalten, minder aber der täglichen Ab-
zehrung gesteuert worden.

17. Also vergiengen zwey Monat, anstatt
das Uebel zu vermindern, immer noch ver-
schlimmert wurde. Da endlich der Kranke 18.
das Einnehmen versagte, ich selbst hiemit
unzufrieden war, verfiel auf folgende Ges-
danken, nämlich d. Seizernwasser wurde
alltäglich zu einem grossen Seitel verordnet,
Wolken zum gemeinen Trank, obbenannte
Pillen aus extracto hyosciami, und opio
aber zur Abendzeit anbefohlen. Nachdem 19.
der Kranke achtzehn Krüge Seizernwas-
ser acendiget hatte, wurde das Uebel all-
täglich vermindert, die Husten samt Aus-
wurfe abgestellt, auch die vorige Stärke
erschieden, und die abgekehrten Theile haben
wiederum zugenommen, welcher sich noch
bey meiner Abreise 1788 bestens befand,
und seinem Handwerk vorstehet.

20. Glaube auch gar nicht ein Lungenge-
schwör hiemit geheilet zu haben, da weder
Blutspurg, noch Lungenendzündung vorher-
gieng, auch aus andern sieben Fällen,
welche im Spital zu Wien auf der soge-
nannten Dreysältigkeit Seite beobachtet, 2
die

die große Unmöglichkeit einer Heilung erse-
hen habe.

21. Ob diese Krankheit von Knoten deren
Lungen entsprungen, oder einem Cataro
inveterato beschreiben seye, bin ich
nicht so glücklich, hinlängliche Beweggründe
aus der Krankengeschichte entwirfeln zu haben.
22. Sollte selbst vielleicht aus der allge-
meinen Massa sanguinis ihren Ursprung ge-
nommen haben? da ohnehin keine Inflamma-
tion vorhergieng als Herr Professor Haen
T. II. Cap. II. anführet, welches wahr-
haft nicht unwahrscheinlich gedenke, nach-
dem eine solche Menge Eiter (welches der
Kranke alltäglich bey einem Seitel ausge-
hustet) von Geschwüren nie hergeleitet wer-
den kann, auch mehrere Fälle, als Herr
Professor T. I. Cap. VII. anzeigt, dies
set als Wahrheit bestätigten, daß die Kran-
ken wirkliches Eiter ausgehustet, ohne doch
Merkmale oder Spuren eines Geschwüres
in denen Lungen vorgefunden zu haben.
23. Doctores certant, & adhuc sub Ju-
dice lis est.
24. Extractum hyosciami mit opio ver-
mischt habe allzeit in ähnlichen Fällen
a 5 der

der massa pillularum de Cynoglossa oder Styrace vorgezogen, weiln diese vermög beygesetzten Stimulantia dem Endzweck keiner massen entsprechen.

25 Dem Sommer hindurch waren zwar häufige Faulfieber zu gegen, welche die Insassen durch Mißbrauch der starken Gebärmutter vermehret, mit vielem Abzapfen des Geblüts aber die Gallfieber in anhaltende Faulfieber verwandelt haben, ob schon selbe mit Petechien nur selten erscheinen, sondern meistens als ein Febris putrida saburralis (dessen Bedeutung in meiner Dissertation 1781 de febre putrida angezeigt habe,) vorkam, dennoch einigemal an den kalten Brand der Gedärmen lethal wurden, bey welchen allezeit eine Endzündung vorhergieng.

26 Die Herbstzeit verursachte mehr kalte Fieber als Ruhren, worunter das Quarsanfieber am häufigsten, auch übelsten zu behandeln ist, das mehrere aber unten anzeigen werde.

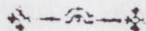
27 Im Monat October 1783 erkrankte ein Mann von 42 Jahren seines Alters, starter, und zwar blutreicher Beschaffenheit mit einem Tertianna larvata, oder nach Herrn

Herrn Professor Trenka klassischen Fiebers abtheilung maligna. Da ich eben in seinem ersten Anfall herbey gerufen wurde, als die Krankheit zu ersticken drohete, die Ader alsogleich eröffnen, und eine reichliche portion Geblüt entleeren ließ, als den zweyten nachfolgenden Tage (in welcher Zwischenzeit mit keinem Uebel belästiget) um die nämliche Stunde Kälte und grosse Hitze wiederum eintraf, wobey der Kranke als in einer Lungenendzündung zu ersticken abermal gefähriget wurde, konnte nicht umhin, den darauffolgenden Tag China Rinde in grosser Menge darzureichen, um auf das schleunigste dem Anfall vorzubeugen, wovon der Kranke auch befreyt, und nicht wiederum belästiget wurde.

28 Durch die sechs Winter, welche in Segebin zubrachte, war niemals eine besonders starke Kälte zu beobachten, die häufige Endzündungsfieber verursacht, sondern meistens mit andern Bitterungsfieber verbunden waren, worauf die größte Rücksicht genommen habe.

29 Im Jahre 1787 wurde ein Mädchen von 13 Jahren phlegmatischer Beschaffenheit

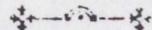

seit mit dem Fleckfieber befallen, da eben ihre beide Brüder von selbst befreiet waren, den vierten Tag der Krankheit brachen die Flecke aus, wornach die übrigen Zufälle nachließen, nur die Husten noch anhielt, als den siebenten Krankheitstage sich das Mädchen erkältigte, welches bey Verrihtung ihrer Nothdurft im Haushofe geschehen ist, wornach die Flecke verschwunden, die Husten vermehret, das Athensschöpfen aber beschweret wurde, auch endlichen symptomatischer Durchbruch sich dazu gesellte.

31.

Nach Gebrauch eines Vesicatorpflaster zwischen den Schuldern, nebst schweißtreibenden Mittel mit opiat verbunden, und erweichende Umschläge auf die Brust bewerkstelligten, daß die respiration erleichtert, und zu meinem Erstaunen keine Flecke, sondern weißer Miesel an Händen und Füßen häufig (ohne doch auf der Brust) erschienen ist, der Durchbruch war nicht abzuhalten, nach 24 Stunden verschwand auch der Miesel, welcher durch obbemelte Mittel abermal zum Vorscheine kam, nichts desto weniger die respiration verschlimmert,

bey

bey anhaltenden Durchbruch entkräftet wurde, den eilften Tage der Krankheit aber ankalteten Brand der Lungen verschieden ist.

32.

Im Frühling kamen die Tertian Fieber zum Vorschein, welche doch nicht lange anhielten. Paulus M. 46 Jahr seines Alters galligter Beschaffenheit, nachdem selber anfangs März 1788 ungleiche Alterationen verspüret, auch durch zwey Wochen die Eflust verloren, und endlich von starkem Kopfweh im Hinterhaupte geplaget worden, die Plehungen aber anhielten, ein Abführungsmittel auf eigenes Gutdünken einnahm, nach zweymaligen Brechen aber in eine starke Hitze verfiel, wo dann selber einer mit dem Schlag berührt ähnlich sah, nicht nur sprachlos, sondern Hände noch Füße bewegen konnte, und nach vollendeter Hitze erst zu fallen anfieng. Den zukünftigen Tage kam das Fieber, doch ohne bemelten Zufall sich zu ereignen, da aber den darauffolgenden Tage das Fieber sammt bewußten Zufall wiederum erschienen, wodurch ein Tertian duplicata larvata erscheu habe, wurde bemüßiget nachfolgenden Tag die China Rinde in grosser Menge darzu reichen,

34.

reichen, welche mehrere Tage hindurch fortgesetzt, vermöge anhaltenden Kopfschmerzen ein Vesicatorpflaster auf den Nacken gesetzt, durch acht Tage aber in der Suppuration erhalten wurde. Der Kranke genas, und 35 war vollständig gesund wieder hergestellt.

Bei diesen Fällen ist die China Rinde 36 (ohne welcher ich kein Arzt zu seyn wünschte) die einzige Zuflucht, aber allezeit wenigstens 4 Loth in der apyrexia verbraucht werden muß.

Eben zu diesem Jahre 1788 da ich 37 das allhierige Militärspital zu versehen hatte, fand ich einen Soldaten vom Regiment de Viens 27 Jahr seines Alters mit der anasarca behaftet, nach mehrerem Befragen aber wahrgenommen habe, daß die Krankheit a scabie repulsa entsprungen seye.

Versuchte zwar verschiedene diuretica, 38 und purgantia, womit nichts mehr gewonnen, als daß die Geschwulst in scroto vertrieben habe. Derohilben meine Indication 39 dahingerichtet, allermassen die Kräfte wieder heraus zu bringen, weil nicht unwahrscheinlich zu schließen ist, daß die Kräfte in den Visceribus, wenn selbe zurückgetrieben,

ben, sich ansetzen, wodurch in denen Vasis lymphaticis die Circulation gehemmet, die resorption aber gehindert wird, da schon von mehreren in denen Visceribus Variolae beobachtet worden sind.

Daß ich mich in meinem Ideale nicht betrogen habe, wurde durch die Folge gezeigt, innerlich verschrieb ich den aethiops Mineralis, nebst diesem aber eines kratigen Gemüths mit seinigem verwechseln ließ, welches in kurzem verursachte, daß die Kräfte häufig auf den Körper erschienen, und nach selben verhältnismäßig die Geschwulst alltäglich abgefallen seye.

Ob dieser gewünschte Effect der kräftigen Ansteckung alleinig beizuschreiben habe, sind nicht hinlängliche Beweise, da solches zum Theil den aethiops Mineralis beizuschreiben kommet, doch ganz sicher dadurch befördert wurde, als bey einem Blutpoxen (a scabie repulsa) diese kräftige Inoculation auf der Dreysaltigkeitstafel zu Wien herrlich zu statten kam, wie nachher die Erfahrung gezeigt.

Wann der Kranke, eigentlich entlassen, oder konvaleszirt worden, sind mir die Umstände

hände nicht bekannt, da ich den angekom-
menen Militär-Chirurgo das Spital nach
hero übergeben habe.

Endemische Krankheiten.

43 Ob schon nachstehende Krankheiten auch
anderer Orten vorgefallen, da doch selbe
zu allen Jahreszeiten hier häufig anzutref-
fen, und einheimisch zu beobachten sind, des-
sen Ursachen das Ort mit sich bringet.

44 Trsmör nach ungarischen Ausdrucke,
ist ein Unvermögen die Speisen zu verkoz-
hen, oder Verderbung des Magens, da
die Kranken Aufwessen, Flehungen hinter-
worfen, eine Abneigung deren Speisen füh-
len, und anhaltenden Schauer über dem
Rücken verspühren, laut anderer Beobach-
tungen aber, die Haut Drüsen (glandulae
subcutaneae) anschwellen, wo aber die Sa-
burra häufig und längere Zeit in denen
Gedärmen verweilet, saburral Fieber dar-
aus entstehen. Welcher Krankheit die als
45 häufigen Insassen vermindert häufigen Genuss
des Specks, und anderer fetten Fleischspei-
sen, häufig unterworfen sind.

Die

46 Die Behandlung dieser Krankheit ist
denen Ungarn eigen, und wird nachstehens
dermassen vollzogen.

47 Quoblachsaft mit Essig vermischt, die-
net meistens zur Schmierkur, womit ge-
meiniglich eine alte Heie mit meisterlichen
Mienen den Rücken beschmieret, und den
Kranken tüchtig abreibt, welche Operation
in den Händen als übrigen Körper auch
mehrmalen vorgenommen wird. Sollte aber 48
der Kranke von stärkerer Complexion be-
schaffen seyn, dann muß des Kranken Rü-
cken mit Füßen getreten und abgeknüpft wer-
den, nicht anders, als wenn das Kreuz
einzurichten wäre.

49 Wo das Uebel neu, und die Saburra
nicht zu häufig ist, verarbet zwar das Uebel
mit dieser Reibung, ansonsten eher in ein
Saburral-Fieber übergeht.

50 Das Quartan oder viertägige Fieber
ist hier zu Hause, und bey allen Jahres-
zeiten anzutreffen, doch kommet selbes häus-
figer im Herbst zum Vorschein, welches
sobald schwer zu heilen, und mit mehreren
Zufällen, üblern Folgen verbunden ist, des-
sen Ursachen verschieden, dennoch das meiste
6 for

sewohl der Lust, als dem matten, schlechten Theißwasser beyzuschreiben seye.

Das Fieber ist auch sehr unordentlich in seinen Anfällen, bey einigen kommt selbes früher, wo es bey andern sich später einfindet. Der Frost ist eben so heftig, als die Hitze, aber nicht allezeit, daß es in einem Schweiß ausbricht. Wo der Kranke galligten Temperaments, oder die ersten Wege mit Unreinigkeiten angehäufet sind, das Fieber ein Freggen verursacht, den reizbaren Körper aber mit Enghrigkeit, den weiblichen aber mit hysterischen Zufällen beschweret, die Nothdurft seltsam und verhärtet beobachten mußte, besallet mehrmalen das andere Geschlecht, und verschonet am wenigsten das zarte Alter.

Habe zwar niemals eine große Gefahr, oder Letalität hierinnen gesehen, allein die Folgen waren Fieberfuchen (Placentæ febriles) geschwollene Füße, auch mehrmalen Bauchwassersucht, worinnen öfters die Kranken gestorben, beobachten müssen.

Das Quartanfieber dauert hier gemeiniglich 3 auch 4 Monat hindurch, obwohlen nicht selten ein ganzes Jahr anzuhalten pflegen.

Da

Da ich vermög üblen Zufällen, oder längerer Dauer der Krankheit gezwungen wurde China Rinde in verschiedenen Formeln darzureichen, davon aber niemals gewünschten Effect erhalten können, weilten bey Unterdrückung des Fiebers nebst Fieberfuchen geschwollener Leib, das Fieber unverdentlich, die Hitze aber vergrößert erscheinen habe, ob schon die ersten Wege allezeit vorher gereinigt wurden.

Was mir noch hierinnen am meisten Genußen leisten konnte, habe in den resolutibus, worunter Salmiak, dessen Flores Simplices, als martiales nach Umständen bewertb befunden, mit welchen am besten, auch mit weniger übeln Folgen die Krankheit geheilet habe.

Furunculus, Blutschwär auf ungarisch (Pokolvar) sind schwarzbraune Hübelgen in der Größe einer Haselauf, doch hab ich selbe kleiner und größer gesehen, welchen die alhierigen Insassen häufig unterworfen sind, zwar kommen selbe alle Jahreszeit zum Vorschein, obwohlen mehrmalen den Herbst hindurch beobachtet werden, bestet öfters das andere, als männliche Geschlecht,

a 2

schlecht, merinnen auch mehrmalen das junge, als graue Alter verjährt wird.

58

Die Theile, wo solches Uebel erscheint, sind Stirne, Nase, Wangen, Kinn, Hals, Brust, Händ, obwohl am Stirne, und Gesicht, müssen beachtet habe.

59

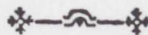
Wenn Blutschwär ohne vorhergehenden Fieber erscheinen, sind selbe klein, und nur selten anbreiten, ansonsten aber Hitze und Kälte allezeit vorhergehen, als folgender Caus bekennt.

60

Im August 1783 wurde zu Johannes M. berufen, welcher einen verterbten Magen, unreine Zunge, beständiges Ausfließen beklagte, die Hitze war groß, derohalben ein catartico emeticum ihm verschrieben habe, nachdem die Hitze, doch schwächer, 3 Tage noch anhielt, den fünften Krankheitstage ein Blutschwär auf der Stirne vorkam, das Fieber war hiemit geendigt, der Kranke aber von übrigen Zufällen erleichtert worden.

61

Nach seinem Gutachten mußte das Blutschwär mit Hasenfett, welche der Kranke als ein werthtes Mittel hierinnen vorgab, verkunden werden, den 3. Tag eröfnete sich das

das Blutschwär, woraus eine blutige Jauche floß, und da endlichen selbes geheilet war, auf der Handwurzel ein zweites Blutschwär erschienen ist, welches nach obbemelter Art geheilet wurde, obschon in beyden Orten die Narben bisheer zu erschen verblieben.

62

Ansonsten wenn Blutschwäre bey Fieber, oder andern anhaltenden heftigen Fieber vorkamen, wurden selbe lethal, als aus folgenden Tollen ersichtlich ist.

63

Nachdem Elisabetha M. im Junii 1784 vier und dreyßig Jahr alt, von einem heftigen Fieber befallen, ereignete sich, daß den 12. Tag auf der Stirne und Halse ein Blutschwär erschienen, nach welchem in 24 Stunden gestorben ist.

64

Im Monat September 1785 erkrankte Barbara M. 54 Jahr ihres Alters, die Hitze war anhaltend, den 17. Tag erschienen zwey Blutschwäre auf der Brust, welchem die Petechien nachfolgten, in zwey Tagen war die Kranke eine Leiche, woron arch keine genauere Umstände anzuführen vermag, weilten beyde Kranke nicht zu behandeln hatte, sondern nach erfolgtem Tode zur Besichtigung als Ortsphysikus dahin abgeschickt wurde.

Aus:

165

Ausgang der Krankheit war durch resolution, wie eben gesagt, wenn die Blut-
schwäche hina vorliefen, meißten aber giens
gen selbe in die Supuration, woraus eine
Juche floß, auch vielmal langwierige Ges-
chwüre daraus entstanden sind. Daß die 66
Blutschwäche sehr selten lethäl vorfielen, hat
seine Richtigkeit, allein die Mittel (als
Hasenfett, Schmeer, Speck &c.) wurde von
dem Volk durch einander (sine lege, sine
Cruce) verwendet, ohne jedoch einen be-
trächtlichen Schaden zu verursachen, dero-
halben meine untergeordnete Chyrurgi wenis-
ge Fälle anzugeben hatten, mir selbstien durch
meine sechs jährige Praxis nicht mehr, als
zehn Casus vorliefen, da in solchen Fäls-
ten die Kranken sich der gütigen Natur übers-
ließen.

7. Ehe ich noch gänzlichen schließe, nachs-
folgende besondern Fall einzutragen habe.

8. Im Julio, wo ich nicht irre 1787
wurde ein Schweinhirt ungefähr 25 Jahr
alt bey seiner Heerde früh Morgens um
halber auf achte mit der Cataleptis) Staats-
sucht bezahlen, also zwar, daß selber die
Tobakspfeife in den Mund habend, und auf
seis

seiner Heidenstab lähnend ganz steif, als
unbeweglich daher stand; die Maen zwar
offen, ohne das Athenschöpfen zu bemerken,
sein Mitarsen, welcher ihm zur benann-
ten Zeit eben bemerkte, darüber erstaunte,
nachdem selber mit Verhülfe anderer vor-
übergehender Landsmänner den Erstarren
auf der Erde herumwetzten, ohne von sei-
ner Postur was abzuändern, oder ein Zei-
chen von sich zu geben, endlichen ihm wirk-
lich vor versteinert hielten, derohalben die
Sache angezeigt, und auf Befehl des Ma-
gistrats auf einen Wagen (dann der Casus
ereignete sich eine Stund vor der Stadt)
in das allhiefige Armenhaus überführet wur-
de, allwo um halber auf zwen Uhr der Pa-
roxismus sich acendiget, worauf eine grosse
Mattigkeit erfolgte, und mit der Zunge zu
stammeln bemüfiget war.

69. Erst den nachfolgenden Tag konnte der
Hirt auf mein Beiragen, mit nachsichenden
antworten, daß er niemals mit diesem,
noch ähnlichen Fall behaftet, vor dem Aus-
fall aber eine Rêthe, wobey ihm der Ma-
tyás Király (nach seinem Ausdruck) ers-
schienen, vorgekommen seye, ansonsten habe
bei

Lehrer, der selber sehr stark eifertig be-
trachtet, welches doch bey Condierten selten
vorkommt.

Da er dem Einnehmen widersetzte, wurde
de den dritten nachfolgenden Tag entlassen,
hernach ich nichts weiter mehr von ihm
vernahmen habe.

XC 20815

kh (EGT)

